

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

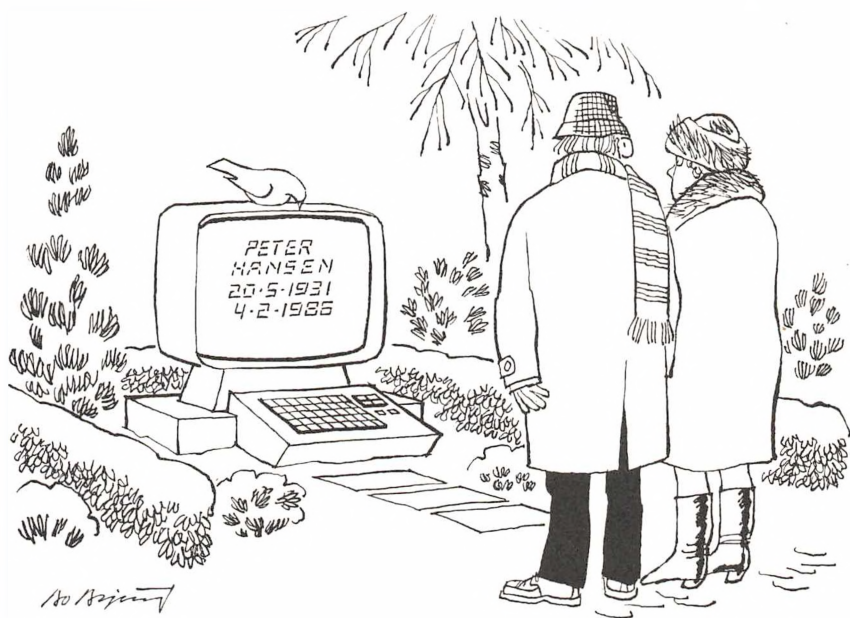
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TIDSSKRIFT FOR ARKIVFORSKNING

ARKIV

Det evige liv

17/2-86: Fortrolige oplysninger om borgerne, som samkøres i ét dataregister, vil have stor betydning for kommende forskere, hævder sociologerne.

– Vi kan da trykke på knapperne og se, hvad det egentlig var, han døde af.

INDHOLD

<i>August Wiemann Eriksen</i> : Arkivbekendtgørelsen af 1992.....	171-179
<i>Kim Furdal</i> : Arkivloven og kommunerne. Nogle betragtninger	180-199
<i>Christian Hansen</i> : Overvejelser om stikprøvestørrelse ved bevarelse af arkivalier	266-279
<i>Hans Schultz Hansen</i> : Statens arkiver, opgaver og ressourcer 1920-1990 ..	40-57
<i>Michael Hertz</i> : Arkiver og samlinger, akter og arkivalier, arkivarer i BDI-sammenhænge.....	58-63
<i>Johnny Laursen</i> : Fra Square de Meeûs til Piazza Edison. En rejse gennem De europæiske Fællesskabers Arkiver.....	127-141
<i>Johan Peter Noack</i> : Arkivlovens tilgængelighedsbestemmelser – et foredrag.....	157-170
<i>Sigurd Rambusch</i> : Rigsarkivets nye samarbejde med de russiske statsarkiver.....	227-234
<i>Karsten Ronit</i> : Offentlige udvalg. Træk af deres udvikling og registrering.....	200-221
<i>Henrik Saxtorph</i> : Nordgrønlands Inspektorats britiske forbindelser 1807-1814.....	21-39
<i>Charlotte Steinmark og Jørgen Mikkelsen</i> : Edb-registre, et smertensbarn eller en udfordring	236-265
<i>Hans Kargaard Thomsen</i> : Ved tronskifte. Rigsarkivarskifterne 1924 og 1934.....	1-20
<i>Dan Tørning</i> : – til ubodelig skade – En kort redegørelse for regelsæt og erfaringer om arkivering af edb-registre.....	119-126
<i>Anmeldelser:</i>	
<i>Nils Bredsdorff</i> : Forvaltningspolitik og forvaltningsreformer. En Undersøgelse af Forvaltningskommissionen af 1946. (Erik Stig Jørgensen).....	284-288
<i>Erhvervsarkivets</i> arkivoversigter bd. 2. Arkiver fra handels-, hotel- og transportvirksomheder m.v. Ved Erik Korr Johansen. Erhvervsarkivet 1993. 336 s. (Hans Kargaard Thomsen).....	292-293
<i>Foreningsarkiver</i> i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Ved Lars Henningsen. 1992. 52 s. (Kim Furdal).....	154-155

<i>Foreningsarkiver</i> fra Århus Amt. Registratur og oversigt. Udg. af Lokalhistoriske Arkiver og Samlinger i Århus Amt. Erhvervsarkivet 1992. 232 s.(Herluf Knudsen).....	147-150
<i>Håndbok for Riksarkivet</i> , red. Knut Johannesen, Ole Kolsrud og Dag Mangset. Oslo 1992. 640 s. (Tyge Krogh).....	142-147
<i>Indsiget</i> . Det kongelige Biblioteks Håndskriftsamplings arkivregistraturer. 1992. (Hans Kargaard Thomsen).....	222-223
<i>Kancelliets Brevbøger</i> 1648 vedrørende Danmarks indre forhold. I uddrag Udgivet ved Jens Holmgaard. Kbh. i kommission hos G.E.C. Gads Forlag. 1991	150-154
Finn Andersen m.fl.: <i>Køge Bys Borgere 1753</i> . En kollektiv biografi. ARKI-Varia Kbh. 1993. 210 s. (Jørgen Mikkelsen).....	280-282
<i>Over Øresund</i> , en vejledning for slægtsforskere. Red. Steen Ousager. ARKI-Varia nr. 3 Kbh. 1993. 74 s. (Henrik Zip Sane)	298-300
<i>Personarkiver</i> i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Ved Lars Henningsen. Flensborg 1993. 80 s. (Hans Kargaard Thomsen)	294
<i>Rigsarkivet</i> og hjælpemidlerne til dets benyttelse II 1848-1990 bind 1-4 Kbh. Rigsarkivet/ G.E.C. Gad 1991. 2082 s. (Gunner Lind).....	300-302
Chr. R. Jansen red.: <i>Skatkisten</i> . Arkivalier og historier fra landsarkivet. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland 1991. 141 s. (Steen Busck).....	64-66
<i>Skifter fra Køge</i> . Udgivet ved Gerd Neubert af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Kbh. 1992. 482 s. (Bjørn Poulsen).....	295-297
<i>Poul Steen</i> : Gæld, kapital og rente. Præstøborgernes låneaktivitet 1695-1801. Skrifter udgivet af Lokalhistorisk Afdeling, nr. 9 Kbh. 1992. 190 s. (Michael Bregnsbo)	282-284
<i>Sådan set</i> – Erindringer fra og om Det kongelige Bibliotek. Indsamlet og udgivet i anledning af 200-års jubilæet for bibliotekets åbning for publikum den 15. november 1993. Kbh. 1993. 215 s. (Hans Kargaard Thomsen).....	294-295
Grethe Ilsøe og Knud Prange red.: <i>Underdanigst pro Memoria</i> . Indberetninger til amtmænd på Sjælland med Møn, Lolland-Falster, Bornholm 1720-1860. Registratur og sagregister. ARKI-Varia og Lokalhistorisk afdeling 1992. 141 s. (Margit Mogensen).....	223-225
<i>Hanne Willert</i> : Store familier i små huse. 77 husfamilier i 1800-tallets Kyndby. Kulturhistoriske Skrifter nr. 29. Akad. Forlag 1992. 168 s. (Charlotte Steinmark)	288-292

Rigsarkivets samarbejde med de russiske statsarkiver i 1993

Af Sigurd Rambusch

Rigsarkivet er i disse år tvunget til at nedprioritere sine internationale kontakter. Men når det gælder de østeuropæiske lande ønsker regeringerne, at arkiverne, bibliotekerne og museerne udvider deres forbindelser og yder støtte til kolleger derovre. Overarkivar Sigurd Rambusch, Rigsarkivet fortæller om et forrygende år for samarbejdet med Rusland.

Et jubilæum der kom på rette tidspunkt

I året 1993 bragte en genoplivelse af de længe hvilende forbindelser mellem de danske og de russiske statsarkiver. Anledningen var et jubilæum, årsagerne var ønsker på begge sider om et nærmere samarbejde.

8. november 1993 var det 500 år siden, at Danmark og Rusland indgik deres første traktat; den handlede om hjælp mod fælles fjender og indbyrdes samarbejde. Både den russiske og den danske regering ønskede, at det runde år skulle markeres. Udenrigsministeriet opfordrede Rigsarkivet til at arrangere en historisk udstilling og lovede moralsk støtte; men ministeriet havde ingen penge, så Rigsarkivet havde måttet afvise opfordringen, hvis ikke den gamle politiker og Ruslandsven, advokat Hermod Lannung, havde tilbudt at betale udgifterne.

Udstillingen »Danmark-Rusland 1493-1992. Traktater i 500 år« blev vist i Københavns Rådhus 6.-13. november. Den blev åbnet af den russiske premierminister, Viktor Tjernomyrdin, og den danske udenrigsminister, Niels Helveg Petersen, og udgjorde et hovedpunkt i fejringen af det runde år.

Traktaterne fra de russiske arkiver blev bragt til og fra Danmark af den russiske arkivstyrelses vicedirektør, Vladimir A. Tjuneev, og af førstearkivarerne Elena Palshina fra Arkivstyrelsen og Olga Glushkova fra udenrigsministeriets arkiv. De opholdt sig i Danmark i 10 dage, hvor begge parter bestræbte sig på at udvikle deres faglige og personlige kontakter.

Kulturministeriet finansierede gæsternes ophold og støttede udarbejdelsen af en aftale om udvidet samarbejde mellem de to arkivvæsener. Aftalen, som blev underskrevet den 8. november af Tjuneev og rigsarkivar Johan Peter Noack, vil gøre det lettere at udveksle eksperter og arkivaliekopier samt erfaringer om arkivernes arbejde, og den pålægger parterne at hjælpe forskere fra det andet land.

Udstillingen, kontakterne og samarbejdsaftalen støttede det store projekt »Danica i russiske arkiver«, som der her skal fortælles om. Men først skal det nævnes, at det i bedre tider blev betragtet som en naturlig opgave for arkiverne at have kopier af udvalgte arkivalier i fremmede arkiver. Dette gælder især arkiver i Sovjetunionen, som var så vanskelige at arbejde i: to gange i sovjetperioden blev der hjemført systematiske kopisamlinger derovrefra.

Kommissionen for fællesnordisk udforskning af de russiske statsarkiver, som for Danmarks vedkommende blev ledet af Aage Friis, havde i 1928-30 Povl Bagge og C.-O. Bøggild-Andersen på arbejde i Moskva, hvor de registrerede mange vigtige danica fra perioden 1750-1885 og fik fremstillet mikrofilm og afskrifter til Rigsarkivet. I 1965 og 1966 sendte Rigsarkivet arkivarerne Knud Rasmussen og Sigurd Rambusch til Moskva og Leningrad for at finde danica fra perioden 1493-1917. Rigsarkivet modtog ca. 153.000 mikrofilmoptagelser og leverede lige så mange til de russiske arkiver; udvekslingen skulle nemlig balancere, og den standse, fordi den russiske interesse selvsagt ikke var så stor som den danske.

Danica-ekspeditionen 1993

Da Boris Jeltsin var kommet til magten efter det mislykkede kup i august 1991, forbød han Sovjetunionens Kommunistiske Parti og bestemte ved to ukas'er af 24. august, at arkiverne efter partiet og det hemmelige politi (KGB med forgængere) skulle åbnes for forskningen. Med KGB kom det til at gå langsomt, men partiarkiverne blev fra slutningen af 1991 tilgængelige i stor udstrækning. Fra den gamle sovjetunion og mange fremmede lande strømmede forskerne til arkiverne i så store tal, at der opstod alvorlige kapacitetsproblemer.

USA foreslog et internationalt samarbejde om afklassificering og åbning af arkiverne fra sovjettiden. Rigsarkivet blev forespurgt og

svarede ja til at være med, men samarbejdet kom aldrig i gang, de nationale særinteresser var for stærke. Forskerne måtte konkurrere om adgang og betjening, og den konkurrence førte meget dårligt med sig.

I arkiverne fra sovjetperioden havde personale og søgemidler været tilstrækkelige, så længe de kun skulle betjene partiets egne forskere, men de var ude af stand til at betjene de mange nye, utålmodige forskere. Afklassificeringen skred for langsomt frem, læsesalene var for små, kopier var dyre, hvis de overhovedet kunne fås. Hertil kom økonomiske problemer: institutionernes budgetter blev beskåret og lønningerne udhuledes, så en del medarbejdere måtte finde andet arbejde.

Danske forskere løb ind i disse problemer i løbet af 1992. Professor Bent Jensen, Odense Universitet, skrev i februar 1993 om vanskelighederne, og i april rejste redaktøren af *Historisk Tidsskrift*, Carsten Due-Nielsen, der var medlem af Den Danske Historiske Forening og Dansk Udenrigspolitisk Institut, spørgsmålet om støtte til danske forskere i russiske arkiver. Rigsarkivar Noack tog opfordringen op og indkaldte interesserede forskere til møde med departementscheferne Erik Jacobsen, Kulturministeriet og Knud Larsen, Teknologi- og Forskningsministeriet.

Der blev nedsat en »Styregruppe« bestående af rigsarkivar Noack (formand), overarkivar Sigurd Rambusch (daglig leder), Bent Jensen, universitetslektorerne Niels Erik Rosenfeldt, Carsten Due-Nielsen og Morten Thing, Københavns Universitet, historikeren Kurt Jacobsen og arkivleder Henning Grelle, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Styregruppen opstillede et projekt, der gik ud på, at de vigtigste danica efter 1917 skulle registreres og at kopiering af udvalgte danica skulle iværksættes. En ansøgning herom blev indgivet til forskningsministeren.

Den 5. juli bevilgede forskningsminister Svend Bergstein 978.700 kr. til projektet, og samme dag rejste Noack, Rambusch, Bent Jensen og Due-Nielsen til Moskva. Ved forhandlinger med arkivstyrelsen (den hedder på russisk »Rosarkhiv« og ledes af Jeltsins mand, den tidligere historieprofessor Rudolf G. Pikhovja) og med en del arkivchefer opnåede de tilsagn om åbne døre for en dansk »Arbejdsgruppe«. Russerne kunne lide den danske model: et samlet nationalt initiativ fremfor forskere i konkurrence. Arbejdsgruppens leder blev Sigurd Rambusch, de øvrige medlemmer var cand.mag. Hanne Gesang, cand. mag. Jacob Hornemann, Odense Universitet, kandi-

datstipendiat Michael Jensen, Københavns Universitet, cand. mag. Carsten Pape, Danmarks Internationale Studieprogram (D.I.S) og fagreferent Boris Weil, Det kgl. Bibliotek.

Gruppen kom til Rusland 10. oktober, få dage efter at parlamentets opstand var blevet nedkæmpet, og vendte hjem 4. og 6. november. Den arbejdede kun i Moskva, men iværksatte undersøgelser i arkiverne i Sankt Petersborg. Her skal ikke fortælles om vanskelighederne, som var betydelige, heller ikke om gruppens gode samarbejde eller om den store hjælp, som arkiverne og også den danske ambassade ydede, men kun om resultaterne.

Resultaterne i de enkelte arkiver

Arkiverne efter Komintern m. fl. organer. Langt det største udbytte fik Arbejdsgruppen i »Det russiske Center for Opbevaring og Udforskning af Dokumenter til den nyere Historie« (RCChIDNI). Centret rummer arkivet efter Den kommunistiske Internationale (Komintern) (1918-43) og mange andre centrale partiorganer indtil ca. 1953. Indtil august 1991 hørte disse arkiver under »Institutet for Marxisme-Leninisme« og var kun tilgængelige med partiets tilladelse. Der var gode læsesale og andre forskerfaciliteter, og søgemidlerne var udmærkede.

Komintern koordinerede de kommunistiske partier i hele verden og fulgte dem nøje. Indberetninger fra DKP om partiets forhold og danske forhold i det hele taget fylder meget, for Danmark havde sin rolle i den kommende verdensrevolution. Men også i referater fra kongresser og komitémøder gemmer der sig oplysninger om Danmark og danskere.

Kun i enkelte tilfælde var der tid til at studere arkivalier, Arbejdsgruppen måtte begrænse sig til søgemidlerne, men disse antyder, at man kan få svar på mange dunkle punkter om DKPs magtkampe, strategi, økonomi osv.

I 1960erne og 1970erne indsendte ambassadøren i København hvert år en årsberetning om den politiske situation i Danmark til Sovjets udenrigsministerium. I betragtning af, at der løbende blev sendt specialberetninger var årsberetningerne overraskende lange (70-140 sider), men de blev straks sendt til Komintern (formentlig i kopi). Komintern havde talrige underorganer og i Danmark korrespondenter for specielle områder: fagforeninger, bønder, ungdom, kvinder, sport, fredsbevægelse, kultur osv., så det er et overordnet-

RA's DANICA FOTOGRAFERING	Arkiv CCHSD	Arkiv-nr. 461
Arkivdelens navn Fond 5, Otdely CK KPSS	Referorium Opis' 75, Otdely CK KPSS 1978	

År	Signatur	Titel	Fil	Sp.n
marts- dec.1979	delo 1254	Den sovjetiske ambassades politiske beretning for 1978. (95 sider)		
okt.- dec.1978	delo 1255	Politiske breve fra den sovjetiske ambassade "Om dannelsen af en regeringskoalition mellem Socialdemokratiet og Venstre og dens første tiltag". (11 sider)		
jan.- okt.1978	delo 1256	Oplysninger fra den sovjetiske ambassade om Socialdemokratiets organisationsstruktur og aktiviteter og om pro-kinesiske grupperinger i Danmark; beretning fra repræsentanter i Danmark for "Det sovjetiske samfund for venskab og kulturelle forbindelser med andre lande" (SSOD) for 1977. (43 sider)		
jan.- nov.1978	delo 1258	Referat fra den sovjetiske ambassaders og de sovjetiske ambassadefunktionærers samtaler med Knud Jespersen. (71 sider)		
jan.1978- feb.1979	delo 1259	Referat fra den sovjetiske ambassaders og de sovjetiske ambassadefunktionærers samtaler med sekretærer fra DKP's CK. (194 sider)		
marts 1978- feb.1979	delo 1260	Informationer fra den sovjetiske ambassade om DKP's aktiviteter; oversættelse af DKP's politiske manifest på konferencen på den 26. kongres i 1978. (29 sider)		
jan.-april 1979	delo 1482	Informationer fra KGB om de nordiske lande. (142 sider)		

Denne side i registraturen viser Centralkomiteens interesse for Danmark og Danmarks Kommunistiske Parti 1978-79, bl.a. ambassadens årsberetning, Socialdemokratiets forhold, de kinesiske konkurrenter, venskabsforeningens og KGB's arbejde.

lig stort arkiv, og Arbejdsgruppens registrering er detaljeret.

Partiets arkiver efter 1953. »Centret for Opbevaring af Samtidsdokumentation« (CChSD) er det andet af de to i efteråret 1991 åbnede arkiver. Det rummer Centralkomiteéns arkiv fra 1953 til partiets opløsning. Også her var bevillingerne fra gammel tid rigelige: der var en flot læsesal med magelige siddepladser, teknisk avancerede magasiner og fine søgemidler, selv om antallet af forskere hidtil havde været begrænset.

Danmark og danske forhold blev fulgt til det sidste: DKP fik økonomisk støtte, Venskabsforeningen Danmark-Sovjetunionen blev en vigtig medspiller, Hans Kirks familie og Herluf Bidstrup fik honorarer, danske opinionsdannere blev påvirket under deres besøg i Sovjet, for at nævne blot et par eksempler.

Et kartotek over særlige danica anfører under datoen 1.9.1965 en sag om »Udveksling af mikrokopier af historiske dokumenter om Danmark« Det er Rigsarkivets danicaarbejde 1965-66, som blev fulgt af Centralkomiteen! I efteråret 1966 oprettedes en sag med betegnelsen »Om ydelse af kunstneriske artikler og souvenirs til et beløb af 500 rubler til *Land og Folk* i forbindelse med det årlige lotteri til støtte for partipressen«. Et år senere oprettes en ny sag med samme betegnelse, i det hele taget er der mange sager om støtte til partikammerater og sympatisører.

Udenrigsministeriets arkiv (AVP-RF, MID). Mens fortegnelsen over Danica i partiets arkiver fylder ca. 300 sider i den udsendte registratur, er fortegnelsen fra Sovjets udenrigstjeneste kun på 9 sider. Arbejdet i dette arkiv var en skuffelse, fordi arkivet var ude af stand til at imødekomme kravene om afklassificering og forskerassistance. Samlingerne i dette arkiv burde have udgjort hoveddelen af registraturen, men selv om Arbejdsgruppen koncentrerede sig om ministeriets »Danmarksafdeling« og så bort fra gesandtskabet i København, fik den kun forelagt ganske få afklassificerede akter fra »Referentura po Danii« 1946, 1947 og 1949.

De omtalte videresendte årsberetninger fra København kan ikke erstatte hovedsamlingerne i det ministerium, hvor politikken blev formuleret – eller i hvert fald implementeret efter partiets bestemmelser.

Flådearkivet og de to hærarkiver (hhv før og efter 1941) gav ikke gruppen adgang til søgemidler, men fremstillede fortegnelser til udlevering eller salg. De indeholder interessante ting om Bornholms besættelse og befrielse 1945 – 1946 og en del om sovjetiske militære

indkøb i Danmark i 1930erne, men der må kunne findes mange andre akter.

Præsidentarkivet (stats- og partichefernes tjenstlige arkiver) og KGB gav ikke Arbejdsgruppen adgang til deres søgemidler, men dog betingede tilsagn om at ville besvare spørgsmål om konkrete personer og forhold. Det bliver spændende, om KGB vil åbne for undersøgelse af individuelle danskeres forbindelser med sikkerhedstjenesten.

I arkiverne for kunst og kultur blev der opnået ret tilfredsstillende resultater. Disse arkivers samlinger var godt registrerede og stort set tilgængelige. I Kinofotoarkivet afskrev vi kartotekerne over alle film og fotografier vedr. Danmark og danskeres besøg i Sovjetunionen (film 1922-85, fotografier 1924-75).

I *Litteratur- og Kunstarkivet* blev vistnok alt materiale fra 1930erne til midten af 1960erne registreret – både forfattere, forlags, kulturredaktioners og kulturorganisationers arkiver og forbindelserne mellem danske forfattere og deres russiske oversættere.

Efter at Arbejdsgruppen var vendt hjem, begyndte arbejdet med at udskrive og redigere det, der var blevet indskrevet på de seks bærbare computere. Vi benyttede de af Rigsarkivet i de store danica-år i 1960erne udviklede skemaer, og af disse blev der nu udskrevet over 400. Den 9. marts udsendtes bindet *Danica i Rusland. Kilder til Danmarks historie i russiske arkiver efter 1917. Resultater af et forskningsprojekt*. Det har en indledning på 6 sider, en forkortelsesliste på 5 sider, og for hvert af de 15 arkiver findes en kort præsentation. Inden for det enkelte arkiv er oplysningerne opstillet efter »fond«, »opis« (registratur) og »delo« (sager). Bindet foræres til forskere, institutter og biblioteker og er blevet modtaget med stor interesse.

Krigsfangeakterne. Kun fra ét arkiv er der blevet hjembragt kopier til Danmark. Det gjaldt akter om danske krigsfanger i »det særlige arkiv« (CChIDK). Ca. 7000 danske statsborgere meldte sig til tysk krigstjeneste under 2. verdenskrig. Mange kom fra Frikorps Danmark og fra det tysksindede mindretal i Sønderjylland. Ca. 700 af dem kom i russisk krigsfangenskab. Det har hidtil været overordentlig vanskeligt at få oplysninger om dem, Udenrigsministeriet forsøgte, men svaret var som regel negativt. Efter 1991 ændredes holdningen og arkivet blev åbnet, derfor kunne Arbejdsgruppen under opholdet indgå aftale om fremstilling af xerokopier af ca. 700

kartotekskort og 329 fangeakter vedr. danske fanger. Materialet ankom til Rigsarkivet i slutningen af januar og er blevet ordnet, så det kan bruges til at besvare spørgsmål fra pårørende til de danskere, der omkom i lejrene. Det er naturligvis vigtigt for dem at få at vide, hvornår deres slægtning døde og hvor han blev begravet. Af og til fortæller akterne om straffesager og sygehistorier. Der har allerede været en del overlevende fanger, der ønsker at få udleveret kopi af deres sag.

Ved en artikelserie i begyndelsen af 1993 havde *Berlingske Tidendes* korrespondent i Moskva skabt offentlig opmærksomhed om disse akter. Efter intern drøftelse med Udenrigsministeriet gav Undervisningsministeriet Rigsarkivet en bevilling til at købe kopierne og gøre dem tilgængelige. Nu er de klar til benyttelse, men indtil videre kun for de gamle fanger og deres pårørende. Navnefortegnelserne bliver ikke publiceret, og almindelig forskningsmæssig udnyttelse kræver særlig tilladelse.

Udsigterne for de nærmeste år

Samarbejdet mellem danske og russiske statsarkiver fik en flyvende start i 1993, og det ser ud til, at det vil udvikle sig godt.

Styregruppen har truffet en række afgørelser om samarbejdet. Der bliver bestilt kopier af udvalgte arkivalier i partiarkiverne og udenrigsministeriet; sidstnævnte sted er det fra årene 1945-1950 dels Danmarksreferenturens, dels udenrigsminister Molotovs sekretariats arkiv. Fra dansk side undersøger vi muligheden for at yde hjælp til at afklassificere udenrigsministeriets akter om Danmark fra 1917 indtil akterne skal være lukkede. Den lukkede periode er ved den russiske arkivlov af 7. juli 1993 blevet bestemt til 30 år. Når det gælder privatpersoners eller statens interesser er den dog 75 år. Dette er første gang Rusland eller Sovjet har en arkivlov, og det lover godt for fremtiden, at den er på linje med lovgivningen i Vesten.

Ruslands arkivstyrelse har et stærkt ønske om, at Danmark og Rusland arrangerer en stor historisk udstilling baseret på arkivalier fra begge lande fra 1830erne til vore dage, og de har tilbudt at fremlægge akter om KGBs fremfærd, således den berømte sag om Arne Munch-Petersen. Rigsarkivet er gået sammen med Det kgl. Bibliotek, og arbejdet er begyndt.

Det russiske udenrigsministerium har foreslået, at de to lande udgiver en fælles kildepublikation. Både udstillinger og kildepubli-

kationer har større interesse for vore russiske kolleger end for os, men med samarbejde om sådanne projekter holdes vandene åbne, og derfor forsøger Rigsarkivet at skaffe penge til dem.

Udveksling af eksperter skulle være til fordel for begge parter, derfor venter vi os meget af den udveksling, der er aftalt for 1994: To russiske eksperter kommer til Danmark et par uger for at studere arkivernes administration af edb-arkivalier, og to danske eksperter vil i Rusland studere arbejdet med at påvirke arkivdannelsen, især af edb-arkivalier. Kulturministeriet har givet den nødvendige bevilling.

Edb-registre – et smertensbarn eller en udfordring

Af Charlotte Steinmark og Jørgen Mikkelsen

Charlotte Steinmark og Jørgen Mikkelsen, der er arkivarvikarer ved Rigsarkivet, redegør for nogle hovedtræk i den hidtidige debat om arkiver og edb samt diskuterer arbejdsmetoder ved Rigsarkivets kassationsbehandling af edb-sager.

Denne artikel falder i to dele. Først har vi en oversigt over nogle væsentlige synspunkter fra de sidste 20 års debat om, hvordan arkiverne bør forholde sig til den stigende anvendelse af edb. Vi begrænser os til de nordiske lande, navnlig Danmark og Sverige (hvor debatten tilsyneladende har været mest omfattende), men har også enkelte udblik til USA og Canada.¹ Gennemgangen bygger på artikler i arkivtidsskrifter, indlæg og beretninger fra arkivkonferencer samt et par bidrag fra personer uden for arkivmiljøerne.

Anden del omhandler de sidste 14 års tilvækst af statslige edb-registre samt de foranstaltninger, der er foretaget fra Rigsarkivets side for at kunne håndtere tilvæksten af offentlige edb-registre. Især vil det igangværende edb-kassationsprojekt blive genstand for en grundig omtale. Der vil herunder kort blive beskrevet anvendte og nye arbejdsmetoder. Til sidst vil der blive skitseret en mulig fremtidig strategi til behandling og arkivering af statslige edb-registre.

Første del er skrevet af Jørgen Mikkelsen, anden del af Charlotte Steinmark. Begge står inde for artiklens konklusioner.

I. Debatten om arkiver og edb

Arkivteorien på glatis?

I debatten om arkiver og edb har en lang række problemstillinger af både teoretisk og praktisk art været draget frem i lyset. På det teoretiske plan foregik der i midten af 1980'erne en livlig diskussion i det svenske tidsskrift *Arkiv, Samhälle och Forskning*. I 1984 publicerede Nils Nilsson en artikel med den manende overskrift »*Den stora omställningen*«. For ham var det mest afgørende ikke de tekniske ændringer, men derimod at et par af arkivaliernes »*djupaste kännetecken*«, nemlig originalpræget og uforanderligheden nu blev

stillet »under förvandlingens lag.« Navnlig fandt han den nye udvikling betænkelig for retssikkerheden. Kampen for arkivbestandighed har ofte været tæt knyttet til bestræbelserne for at sikre dokumenternes autenticitet og bevisstyrke, fremhævede han. Men »Lättheten att flytta, ändra och kopiera informationen skapar risker för retuscheringar och obehörig åtkomst«. Bortfaldet af en række ægt-hedskriterier, der kendetegner originaldokumenter på papir, må kompenseres gennem »skärpt personalkontroll och strängare vakthållning«, mente han.²

I den svenske offentligheds- og arkivlovgivning spiller begreberne »handling« og »allmän handling« en helt central rolle. Med den seneste justering af den grundlæggende trykkefrihedsforordning defineres »handling« som »framställning i skrift eller bild samt upptagning som kan läsas, avlyssnas eller på annat sätt uppfattas endast med tekniskt hjälpmedel. Handling är allmän, om den förvaras hos myndighet och ... är at anse som inkommen till eller upprättad hos myndighet«. Der blev tidligt opnået enighed om, at oplysninger på edb-medium kunne betragtes som »handlingar«, men der har været diskussion om, hvordan man skulle fortolke det helt konkret: Skulle man fx opfatte hver eneste fil som en selvstændig »handling«, eller burde man i stedet lægge vægt på informationsindholdet i en given konstellation af data?³

De svenske arkivteoretikere har også haft andre kvaler. Et fysisk register kan indeholde data af forskellig oprindelse. Ligeledes kan en bestemt oplysning i et register udnyttes af flere organisationer. Det kan derfor være problematisk at fastslå, hvilke data, der hører til et bestemt arkiv, skriver Bertil Johansson, Stockholm. Han finder det også meningsløst at stå fast på, at der kun kan være én arkivskaber for hvert register. Som eksempel nævner han et system, der modtager accessionsoplysninger fra en lang række biblioteker. Henrik Gautier, Københavns Stadsarkiv, har berørt det samme problem ved at gøre opmærksom på de danske fælleskommunale registre. For hvert af disse registre gælder der én fælles registerforskrift, men hver kommunalbestyrelse betragtes som ansvarlig for »sin« del af registret. Spørgsmålet er da, om registret som sådan bør betragtes som én proveniens, eller om de enkelte dele af registret må anses som hørende til de respektive kommunearkiver.⁴

De omtalte problemer har dog ikke fra nordisk hold givet anledning til, at selve proveniensprincippet er blevet draget i tvivl. Anderledes forholder det sig i Nordamerika. Canadieren Katharine Gavrel

mener således, at det stadigt stigende antal tvær-institutionelle og internationale databaser samt udviklingen af multimedie-databaser (der giver mulighed for sammenknytning af tekst, databaser, billeder og lyd) begge taler for, at proveniensprincippet tages op til revision.⁵ Hun fremlægger dog ingen forslag til alternative registreringsprincipper!

Men andre amerikanske arkivarer holder fast ved det gamle. Efter en ret så omhyggelig arkivteoretisk gennemgang når Trudy Huskamp Peterson frem til flg. konklusion: »*The traditional archival principles – evidential and informational values, provenance, levels of arrangement and description – continue to undergird archival practice. That practice will grow and change, but the principles will endure.*« Teorien er nemlig ganske fleksibel, påviser hun.⁶

Tilsyn, indsamling og bevaring

Ved tilrettelæggelsen af tilsyns- og indsamlingsarbejdet må arkiverne naturligvis indrette sig efter den gældende lovgivning omkring arkiv- og registerforhold. Hvad den danske lovgivning har betydet for Rigsarkivets arbejde, beskrives af Dan Tørning i to artikler fra hhv. 1982 – 83 og 1992. Tørning fremhæver arkivbekendtgørelsen fra 1976, hvori edb-medier for første gang opnåede status som arkivalier, hvilket betød, at myndighederne blev forpligtet til at bevare deres datafiler, indtil der forelå en afgørelse om bevaring eller kassation fra Rigsarkivets side. Loven om offentlige myndigheders registre, der trådte i kraft d. 1.1.1979 og omhandler registre med persondata, påførte derimod Rigsarkivet visse problemer. Loven bestemmer, at oplysninger, der har mistet deres betydning for varetagelsen af registrets opgaver, skal slettes. Dog kan Justitsministeriet »*efter indhentet udtalelse fra registertilsynet tillade, at registereksemplarer overføres til opbevaring i arkiv på nærmere angivne vilkår.*« Loven siger intet om, at Rigsarkivet skal inddrages i denne vurdering; i praksis har dette dog altid været tilfældet. Men Rigsarkivets svage hjemmel over for myndighederne har – skriver Tørning – »*i en del tilfælde medført langvarigt tovtrækkeri med hensyn til den konkrete aflevering af registre, især på grund af de hermed forbundne omkostninger.*«

Tørning noterer med tilfredshed, at arkivloven fra 1992 har givet Rigsarkivet bedre arbejdsmuligheder. For det første er det nu en pligt for statslige myndigheder at aflevere journalregistre. For det

andet skal »andre statslige registre ... afleveres til opbevaring i Rigsarkivet, hvis det findes nødvendigt for udførelsen af videnskabelige eller statistiske undersøgelser af væsentlig samfundsmæssig interesse.« Og for det tredje står det nu udtrykkeligt, at der skal indhentes udtalelse fra rigsarkivaren, før Registertilsynet træffer afgørelse om aflevering af edb-arkivalier, der ikke er journaler. Tørning bemærker dog også, at der stadig er væsentlige uløste problemer. Der eksisterer således endnu ingen afleveringspligt for kommunale arkivalier, herunder registre. Og for private registre med personoplysninger – deriblandt private forskningsregistre – findes der ingen regel, der tillader arkivering.⁷

Finland er kendt for sin meget liberale personregisterlovgivning, og denne lov åbner da også mulighed for, at private personregistre kan afleveres til forskningsinstitutioner. Dette fremgår af en artikel af Pirkko Rastas (Riksarkivet, Helsingfors) fra 1989. Rastas beskæftiger sig i øvrigt fortrinsvis med edb-anvendelse i den »tunge« del af erhvervslivet. Hun skriver, at virksomhedernes kontoransatte sjældent opfatter databaserne på deres egne arbejdsstationer som et materiale, der tilhører virksomhedens arkiv, men som noget, de kan rette og slette i efter forgodtbefindende. Hun fremhæver derfor vigtigheden af, at alle medarbejdergrupper i forretningens dokumentationstjeneste har et rimeligt helhedsindtryk af virksomhedens aktiviteter. Endvidere lægger hun vægt på, at virksomhederne etablerer velgennemtænkte søgesystemer. I dette planlægningsarbejde er der behov for arkivbranchens fagfolk til at fastlægge de nødvendige søgekriterier, skriver hun.⁸

Rastas' artikel indeholder ingen omtale af konkrete erfaringer med indsamling og vurdering af edb-arkivalier. På dette felt er der til gengæld en del at hente i Eric de Groat's artikel fra 1993 om det svenske Riksarkivs behandling af postvæsenets edb-sager. Baggrunden for denne indsats var en beslutning om privatisering af postvæsenet. Da Posten hermed ophørte med at være en myndighed, skulle arkivet iflg. gældende lov registreres, kassationsvurderes og afleveres i løbet af få måneder. Dog ville den ny virksomhed få mulighed for at låne de relevante arkivalier, så længe der var behov for det.

Riksarkivet besluttede at etablere en oversigt over samtlige ibrugværende edb-systemer i postvæsenet. Postens personale fik derfor til

opgave at beskrive hvert enkelt systems formål, historik, indhold og systemopbygning m.m. Der indkom ca. 200 beskrivelser, som hver især fyldte et par sider. Herefter frasorterede Riksarkivet de registre, som enten ikke opfyldte kravet om »allmän handling« eller som kun havde »tilfällig eller ringa betydelse». Efter denne gennemgang var der kun ca. 10 registre tilbage, og de blev nu genstand for mere grundige udredninger.

de Groat beskriver metoden som særdeles frugtbar og mener, at den – med få modifikationer – også vil kunne anvendes for andre institutioner. Han fremhæver bl.a. værdien af at have et totalt overblik over edb-anvendelsen hos en større myndighed. Spredningen af kendskab til arkivspørgsmål betegnes som en positiv sidegevinst. Men de Groat skriver intet om arkivvæsenets ressourceforbrug; det er nærliggende at spørge, om Riksarkivet ikke kunne have fundet frem til de 10 bevaringsværdige registre på en lidt mindre tidkrævende måde.⁹

Edb-journalisering, elektronisk sagsbehandling og ny kontorteknologi

Edb-baserede journalsystemer har været anvendt i Danmark i næsten 15 år, men først i de sidste 5 år er de for alvor slået igennem. Rigsarkivet har været stærkt involveret i dette udviklingsarbejde, og det har båret frugt, skriver Karen Hjorth og Dan Tørning i to artikler fra hhv. 1988-89 og 1992.¹⁰ For arkivet har fået gennemført sine krav om afsluttede journalperioder og om hierarkiske journalplaner og registrering på både sags- og dokumentniveau. Men det »krævede en god portion stædighed og megen argumentation at overbevise planlæggerne« om nytten af sidstnævnte. Nogle teknikere fandt nemlig, at det måtte være tilstrækkeligt at tildele hvert dokument et antal emneord. Sammenhørende dokumenter skulle så ved søgning kunne identificeres ved sammenfald af søgekriterier. Der er imidlertid oplagte svagheder ved et sådant system, forklarer Hjorth og Tørning. Dels kan man ikke være sikker på at finde alle de relevante dokumenter, dels vil man ofte få en række overflødige referencer.

Hjorth og Tørning advarer også mod de »fuldt integrerede systemer«, der omtales i mange brochurer fra leverandører. De erkender ganske vist, at en funktionel integration (der betyder, at brugeren kan bevæge sig let og ubesværet mellem tekstbehandling, journalisering og elektronisk post og i et vist omfang overføre data mellem

systemerne) må betragtes som et naturligt brugerønske. Men de pointerer, at den funktionelle integration ikke må være opnået »*gennem en teknisk sammenroding af systemerne*«. Baggrunden er, at Rigsarkivet ikke kan modtage systemerne i den form, hvori de findes i institutionerne. En aflevering forudsætter, at data frigøres fra det oprindelige system og konverteres til systemuafhængigt format. En sådan konvertering kan blive meget vanskelig, hvis ikke det integrerede system har en klar modulær struktur.

Datalogen Morten Hertzum har studeret anvendelsen af edb-journalisering i den danske centraladministration. Han kan påvise, at de fleste myndigheder – navnlig blandt de større – nu har taget edb-journaler i anvendelse, men dette er meget sjældent blevet fulgt op af større organisatoriske omlægninger. Som oftest har ledelsen anlagt en temmelig reserveret holdning over for det nye redskab. Almindeligvis bruges systemet stort set kun af journaliseringspersonalet og ikke af sagsbehandlerne. I mange institutioner har man også ladet sig nøje med en standardversion af en edb-journal i stedet for at skræddersy den efter eget behov. Som en klar undtagelse fremhæves Arbejdsskadsstyrelsen, hvor den tidligere, usædvanligt omstændelige arbejdsgang (en sag kunne angiveligt skifte hænder op til 68 gange, før den blev afsluttet!) nu er afløst af en ordning, hvor én sagsbehandler og én sekretær er tilstrækkelige til at ekspedere en sag.¹¹

Fra norsk side er spørgsmål vedr. edb-journalisering og ny kontorteknologi blevet behandlet flere gange i de seneste år. I en artikel fra 1989 skriver Ivar Fonnes (Riksarkivet, Oslo) således, at Noark-systemet, der er udviklet i samarbejde med Riksarkivet, har etableret sig som en de facto standard for edb-baseret journalføring i den norske statsforvaltning. Han betegner standardiseringen som en betydelig fordel både for Riksarkivet og for forvaltningen, idet den »*bidrar til felles arkivrutiner og oppbygging av felles statlig arkivkompetanse som grunnlag for opplæring og rådgivning.*«¹²

I en artikel fra 1990 sætter Trond Sirevåg focus på elektronisk post og telefax. »*Telefaxen har etablert, og i mange tilfeller autorisert et bruksmønster som baner vei for en ustrukturert elektronisk dokumentutveksling over institusjons- og etatsgrenser*», skriver han og fortsætter: »*Det er først og fremmest mangelen på elektroniske posttjenster mellom organer som har holdt denne utglitning i sjakk hittil. Denne ankerkjettingen eksisterer ikke lenger. Det internasjonale standardiseringsarbeidet har så godt som fjernet de praktiske*

begrensningene for kommunikasjon.« Men da utviklingen ikke kan »styres med bremsen men bare ved å bruke gassen«, opfordrer Sirevåg arkivvæsenet til at være udfarende og stille betingelser for den fremtidige arkivdannelse, så man ikke risikerer, at registrering og arkivering bliver en privatsag for den enkelte sagsbehandler. Artiklen slutter med en række fordringer, som må stilles til elektronisk lagring og overførsel af officielle dokumenter.¹³

Med sin offensive indstilling er Sirevåg på linie med den amerikanske arkivar Margaret Hedstrom. Hun opfordrer sine fagfæller til at engagere sig stærkt i udforskning af »*electronic records issues*«, da dette vil give dem langt bedre muligheder for at udføre deres tilsyns- og bevaringsarbejde. Hun opstiller en række forslag til forskningsprojekter om sammenhænge mellem aktiviteter, organisationsstruktur, informationsteknologi, informationsstrømme, beslutningstagning og dokumentation i forskellige typer af institutioner. Desuden fremlægger hun forskellige problemstillinger til udforskning af arkivernes og arkivarernes rolle i informationsssamfundet. I øvrigt er det hendes hovedsynspunkt, at den teknologiske udvikling ikke foregår revolutionært, men evolutionært: »*The effects of automation are not always obvious a few months or even a few years after a new information system is installed because well-established customs for handling information and records change gradually.*« Endvidere argumenterer hun for, at samfundet akkumulerer »*recording and communications technologies*« snarere end at udskifte den gamle teknologi med en ny. Hun finder derfor ingen grund til at tro, at edb-medierne vil udkonkurrere papiret.¹⁴

Aflevering og opbevaring

Spørgsmålene om opbevaringsmedium og holdbarhed er uden tvivl de emner, der har præget debatten mest i tidens løb. Fra mange sider er der blevet udtrykt frygt for, at magnetbånd – der i dag er det eneste godkendte medium til opbevaring af edb-arkivalier¹⁵ – vil vise sig ikke at være særligt bestandige og, at omkostningerne til konvertering vil vokse kraftigt i løbet af få årtier. Rådvildheden kommer tydeligt til udtryk i en debatartikel fra 1992 af Mads Burell og Ulf Söderberg fra det svenske Krigsarkivet. Her finder vi bl.a. følgende formulering: »*Ändå tycks det oss som om tilltron till digitalt lagrad information för långtidsarkivering varierar högst väsentligt från arkivarie till arkivarie. Blir inte riskerna för arkivförluster oacceptabelt stora, om vi väljer att bara bevara handlingar digitalt?*«.¹⁶ Det

skal tilføjes, at Krigsarkivet hidtil stort set kun har modtaget edb-materiale i form af udskrifter.

Frygten for en udgiftsekspllosion har ligefrem fået Katharine Gavrel og amerikaneren David Bearman til foreslå, at arkiverne afholder sig fra at modtage elektroniske medier. Efter Gavrels mening skal arkiverne nøjes med at identificere de værdifulde registre, etablere standarder for langtidsopbevaring af dem og udbrede kendskabet til dem. »*Archives may find it more advantageous to develop and concentrate on appraisal and intellectual control rather than on the physical custody of the records*«, hævder hun.¹⁷

En ganske anderledes tryghed ved edb-medier mærkes hos Lenart Hennel, Birgit Fredberg og Birgitta Österlund, der alle har skrevet om arbejdet i det svenske Statistiska Centralbyråns arkiv.¹⁸ Hennel forklarer, at SCB siden 1981 har haft som politik så vidt muligt kun at bevare data på ét medium; man foretrækker magnetbånd, fordi dette tilgodeser forskere på såvel makro- som mikroniveau. Hvis der kun bevares blanketter, begrænses muligheden for at bearbejde materialet ganske væsentligt. Fredberg redegør for de kontrolkørsler, som SCB har foretaget – enten rutinemæssigt eller ved udlån af bånd til andre medarbejdere i institutionen. Hvert bånd bliver kontrolleret mindst én gang i løbet af de første 10 år og derefter mindst én gang hvert 5. år. Hun medgiver, at kontrolkørslerne beslaglægger meget tid. Men hun oplyser også, at der kun er fundet ganske få fejl på båndene. Således var kun ca. 125 poster blandt de i alt 148 mill. poster i registrene fra 1970-72 ulæselige ved testningen omkring 1980. Ydermere kan det sandsynliggøres, at en del af de 125 fejl skyldes inddateringsproblemer. Konklusionen er altså, at hvis blot inddateringen foregår korrekt, og magnetbåndene bliver opbevaret under betryggende forhold, er der intet at være bange for.

Denne opfattelse deles af Dan Tørning, der i et internt arbejdsrapport fra 1994 meddeler, at Rigsarkivet ikke har problemer med at læse arkivbånd fra midten af 70'erne. Han oplyser også, at Rigsarkivet opbevarer to kopier af hvert bånd på adskilte steder for at mindske sårbarheden. Samtidig understreger han, at »*den langsigtede holdbarhed i virkeligheden er irrelevant*«. Den tekniske udvikling betyder nemlig, at periodiske konverteringer til nye datamedier vil blive en nødvendighed. Tidsintervallerne vil afhænge af den teknologiske levetid for de anvendte arkivmedier, og det gælder derfor om så vidt muligt at vælge medier, som ikke forældes hurtigt.¹⁹

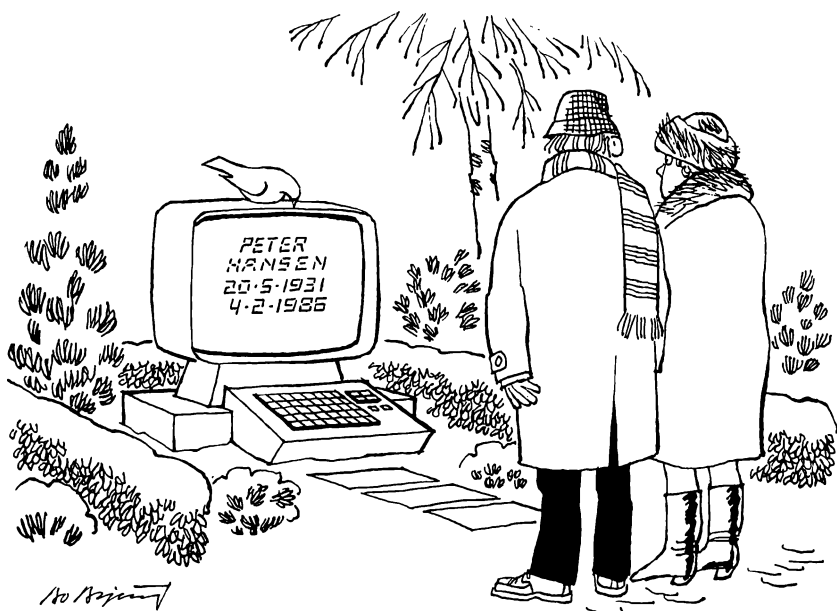
Som et væsentligt argument for bevaring på edb-medium anfører

Tørning i øvrigt, at man på denne måde kan slippe ud over det klas- siske problem med at udvælge et repræsentativt udsnit af en sags- mængde. For edb-arkivaliers fyldmængde er meget begrænset, så hele materialet kan bevares, hvis forskningens behov tilsiger det. Henrik Gautier og Tyge Krogh har derimod argumenteret for opbe- varing i udskriftsform. Gautier opfordrede i 1984 til at satse på mikrofilm (de såkaldte COM-film), som han anså for at være den mest økonomiske opbevaringsform. Krogh plæderede i 1986 for en udstrakt grad af dobbeltbevaring, dvs. opbevaring både på edb- medium og som udskrifter. De mente begge, at udskriftsformen bedst ville kunne tilgodesee behovet for enkeltopslag, hvad der ikke mindst har relevans for personalthistorisk forskning. Krogh gjorde desuden opmærksom på behovet for at kunne foretage indledende research i kildematerialet m.v. Disse motiver ligger også bag Rigsar- kivet's beslutning om at bevare alle journalregistre både på magnet- bånd og som COM-fiche.²⁰

En forudsætning for, at edb-arkivalier kan anvendes på længere sigt er, at der er afleveret tilstrækkelig dokumentation – både for den tekniske opbygning og den administrative baggrund. Dette blev allerede fastslået af Dan Tørning i 1974, og det er blevet gentaget tal- rige gange siden hen. Birgitta Österlund har formuleret det på den- ne bastante måde: *»Utan en tillfredsställande dokumentation är informationen på de arkiverade banden död (inte bara skendöd)»*.²¹ Udtalelsen må opfattes som en kritik af kollegerne i Statistiska Cen- tralbyråns fagkontorer. Selv i institutioner, der lever af at produce- re statistik, finder man ofte et ganske nonchalant forhold til doku- mentation af egne aktiviteter!

Tilgængeliggørelse

Ligesom der i mange år har været en heftig debat om adgang til den nyeste tids arkivalier, er vi for øjeblikket vidne til en livlig diskussi- on om afvejning af forskningsinteresser og integritetshensyn, når det drejer sig om edb-registre med personoplysninger. Ved et nyligt afholdt seminar om registerforskning pegede professor, dr. jur. Peter Blume på en række mangler og ulogiske træk ved den gældende dan- ske registerlovgivning, hvorved samfunds- og sundhedsvidenskabe- lig forskning udsættes for urimelige begrænsninger. Han betegnede de meget restriktive krav til anonymisering eller sletning af videre- give persondata inden for meget korte tidsfrister som et eksempel på, at integritetsbeskyttelseshensynet *»overeksponeres og gives en*

Registerforskerne har vanskeligt ved at vinde gehør for deres interesser. Registerskrækken kommer tydeligt til udtryk i Bo Bojesens tegning fra 1986.

unuanceret anvendelse på et område, hvor det bør tilpasses den forskningsmæssige situation.» Ligeledes betegnede han det som en »særdeles uheldig« bestemmelse, at det er overladt til de databesiddende myndigheder selv at træffe afgørelse om, hvorvidt oplysninger fra deres registre (såvel edb-registre som manuelle) må videregives til forskningsprojekter. Og hvad private registre angår, fandt han det uheldigt, at lovgivningen reelt hindrer videregivelse af oplysninger til forskningsformål.²²

Tilgængeliggørelsesspørgsmålet indeholder også økonomiske aspekter. En nyudgivet rapport fra Danmarks Grundforskningsfond viser, at der blandt de danske registerforskere er en betydelig utilfredshed med Danmarks Statistiks prisfastsættelse ved tjenesteydelser over for forskningen. Men også fremtidens arkivbrugere kan løbe ind i et økonomisk problem, hvis det vil kræve særlige ressourcer at stille edb-arkivalier til rådighed. »If the administration and archive repositories charge those who want to have access to machine-readable records but not those who consult paper record, the con-

sequence will be that access to machine-readable documents is possible only to those who can afford it», skrev Claes Gränström i 1988. Tyge Krogh pegede på det samme problem i 1986; han havde bl.a. studenterforskningen i tankerne. Forslaget om dobbeltbevaring skal bl.a. ses i lyset af denne »*forskningsdemokratiske*« indstilling.²³

Men måske er der slet ikke noget af frygte for ... Under alle omstændigheder er en gruppe nordiske arkivarer ved at overveje, hvordan de praktiske hindringer for fremtidens arkivbrugere kan overvindes. I et internt arbejdspapir fra 1994 fortæller Dan Tørning, at man bl.a. forestiller sig en ordning, hvor data overføres fra arkivregistret til en database, der så danner grundlag for brugerens fremsøgning af specifikke data, fx ved brug af SQL-sproget. I nogle tilfælde vil der imidlertid være behov for en mere brugervenlig tilrettelæggelse af accessmulighederne. Dette vil typisk gælde for journalregistre, hvor vi må antage, at der bliver et stort og forholdsvis ensartet accessbehov. Brugerne bør her kunne søge oplysninger på omtrent samme måde, som det var muligt i det oprindelige edb-system. »*Det vil derfor være rimeligt at stile imod etablering af brugsfærdige journaldatabaser med tilhørende skærbilleder, som med kort varsel kan gøres tilgængelige on-line*«, skriver Tørning.

Man må håbe, at arbejdet fører til praktiske resultater, og at dette kan blive et skridt på vejen til at undgå en differentiering mellem økonomisk stærke og svage grupper i fremtidens landskab af arkivbenyttere.

Sammenfatning

Debatten om arkivernes forhold til edb involverer en lang række spørgsmål, og holdningsspektret strækker sig fra dyb skepsis over rådvildhed til en god portion fremskridtstro. Navnlig i spørgsmålet om opbevaring har holdningerne været stærkt divergerende; manglende kendskab har tydeligvis skærpet mistroen ret så meget hos en del arkivfolk. Alle er dog enige om, at det i fremtiden vil blive nødvendigt at afsætte store ressourcer til kontrol og konvertering af de indsamlede edb-arkivalier.

Udviklingen af tværinstitutionelle og internationale databaser, multimediedatabaser m.m. har fået nogle arkivarer til at stille spørgsmålstejn ved grundlæggende arkivteoretiske spørgsmål, deriblandt proveniensbegrebet. Andre har derimod argumenteret for, at teorien er tilstrækkeligt fleksibel til at kunne rumme den nye medie-

udvikling. Navnlig i Sverige har edb-udviklingen givet anledning til en livlig arkivteoretisk debat; mange har således fundet det vanskeligt at forene den særlige svenske offentligheds- og arkivlovgivning med de nye medier.

Fra mange sider er det blevet fremhævet, at arkiverne må være med til at præge udviklingen. Erfaringen viser også, at det nytter at være med ved planlægningen af nye systemer, men der skal ofte en hel del argumenter og stædighed til for at gennemtrumfe arkivernes registreringskrav. En forudsætning for at kunne udføre planlægnings- og tilsynsarbejdet på en tilfredsstillende måde er, at man har et rimeligt kendskab til de administrative arbejdsgange. Det vil derfor være særdeles ønskeligt, om arkivarer i større grad bidrog til udforskning af informationsteknologiens anvendelse i administrationen.

Ligeledes må der satses på udvikling af programmel til tilgængeliggørelse, så man kan sikre, at de indsamlede edb-arkivalier vil kunne stilles til rådighed for alle interesserede på lige vilkår.

II. Tilvæksten af edb-sager.

Indenfor en kort årrække er der sket en gevaldig tilvækst i antallet af edb-registre i den offentlige forvaltning. Den store tilvækst samt den generelle teknologiske udvikling har skabt nye problemområder for Statens Arkiver. Det er dog ikke formålet her at redegøre for de problemer Statens Arkiver står overfor som konsekvens af ny teknologi, men derimod at belyse hvor tilvæksten af edb-registre har fundet sted, samt hvilke initiativer fra Rigsarkivets side, der har fundet sted for at komme på omdrejningshøjde med udviklingen i forvaltningen.

Der er flere grupperinger indenfor edb-registre. Typisk taler man i Rigsarkivet om de statslige edb-registre, som er det primære arbejdsområde. Derudover findes der fælleskommunale edb-registre samt amtskommunale registre. Nedenfor vil hver enkelt af disse grupper blive gennemgået, idet der vil blive lagt mest vægt på de statslige registre.

Edb-registre som sådan er blevet bevarings- og kassationsbehandlet i Rigsarkivet siden begyndelsen af 1970'erne. I 1973 oprettedes en særskilt edb-sektion under rigsarkivar Hvidtfeldt til varetagelse af dels kassationsbehandlingen, men også de rent praktiske foranstalt-

ninger vedrørende aflevering og test af magnetbånd. Edb-sektionen fungerede som sådan frem til 1979, hvor den blev integreret i 2. afdeling. Integrationen havde basis i et ønske om at foretage en total integration mellem behandlingen af edb-arkivalierne og papir-arkivalierne, således at alle arkivarer behandlede hele arkivdannelsen i et forvaltningsområde. I 1988 blev der indført et edb-system i Rigsarkivet, hvis drift blev pålagt medarbejdere fra den hedengangne edb-sektion. Samtidig blev arbejdet med 2. afdelings guide til samlingerne efter 1848 iværksat med omtrent fuld inddragelse af samtlige arkivarers arbejdskraft, hvilket tilsammen var medvirkende til en nedprioritering af bevarings- og kassationsbehandlingen af edb-registre. Fra 1988 og frem er der blevet foretaget en grundig registrering af nye edb-registre, men ingen egentlig behandling af disse. Kassationsbehandlingen blev genoptaget i begyndelsen af 1990 med indførelsen af et skema til kategorisering af interne og eksterne registre. Dette arbejde vendes der tilbage til i afsnittet om hidtidige arbejdsmetoder.

Antallet af edb-baserede registre var ikke voldsomt stort i 1970'erne. Billedet er en smule diffust med hensyn til antal og størrelse. Vore oplysninger viser, at Rigsarkivet i midten af 1970'erne havde et antal magnetbånd på under 300, og at antallet i begyndelsen af 1980'erne lå på ca. 300 edb-filer fordelt på ca. 1500 magnetbånd.²⁴

Rigsarkivet modtog ikke afleveringer af edb-journaler før 1984, og det er derfor alle andre typer edb-registre, der var under behandling fra oprettelsen i 1973 og indtil 1984. Fordelingen af bevarings- og kassationsbeslutninger var i juni 1982 som følger:

- 90 kassationsbeslutninger af registre med persondata
- 51 kassationsbeslutninger af registre uden persondata

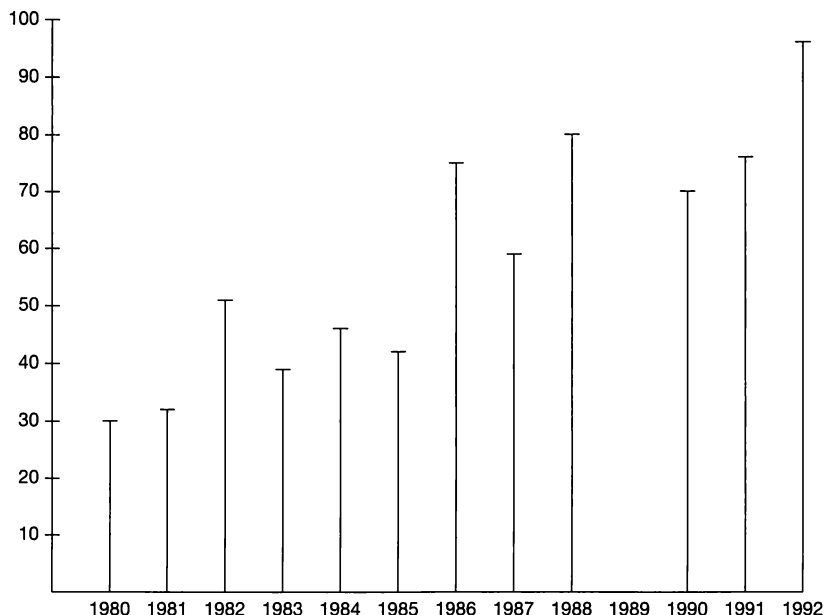
- 46 bevaringsbeslutninger af registre med persondata
- 10 bevaringsbeslutninger af registre uden persondata

Optællingen er foretaget ud fra den samlede mængde af beslutninger fra 1973 til 1982.²⁵

Statslige registre

Der er foretaget opgørelser over antallet af tilmeldte registre fra 1980, hvor Registertilsynet i sin årsberetning begynder at liste godkendte registre med forskrifter. Den viste opgørelse dækker årene frem til 1992 og kan ses i *figur 1*. Den manglende anvisning af året

1989 skyldes fejl i Registertilsynets årsberetning. Den kraftige tilvækst fra årene 1986-92 og frem kan ses tydeligt i diagrammet.

Figur 1.

Som ovenfor nævnt nedprioriteredes sagsbehandlingen af edb-registre fra 1988. I samme tidsrum skete der, som det ses i figur 1, en væsentlig forøgelse af antallet af edb-registre. Disse forhold forårsagede, at der oktober 1993 var opstået en bunke med 698 ubehandlede edb-registre ud af et samlet antal sager på 1733.

Statens Arkiver skal som hovedregel bevarings- og kassationsbehandle samtlige offentlige edb-registre, hvad enten de er med eller uden registerforskrifter, det vil sige registre med personhenførbare oplysninger. Det har imidlertid været den enkelte institutions ansvar at indberette sine edb-registre til Statens Arkiver, hvilket ikke altid er sket. Der har i institutionerne været en kraftig tendens til, at man har opfattet indberetningspligten om edb-registre til udelukkende at omfatte registre med forskrifter. Indberetningen er sket hvert 5.år via et skema.

I 1989 blev det fast praksis, at Registertilsynet tilsendte Rigsarkivet en kopi af alle nye registerforskrifter. Med denne ordning var der bedre mulighed for at følge med i hvilke typer registre, der blev

oprettet ude i institutionerne. Via registerforskriften kan man få et større indblik i funktionaliteten af det enkelte register, som der ikke er mulighed for at angive på det før omtalte indberetningsskema.

Rigsarkivet er stadig henvist til institutionernes indberetninger med hensyn til edb-registre uden personhenførbare oplysninger. Via den dobbelte indberetning fra henholdsvis Registertilsynet og institutionerne selv har man i Rigsarkivet et rimeligt godt greb om registre med forskrifter. Der er dog flere problemer tilknyttet den hidtidige praksis. For det første kan Rigsarkivet risikere først at få kendskab til registre med forskrifter næsten 2 år efter deres oprettelse på grund af Registertilsynets årlige indberetning. For det andet kan registre uden forskrifter være op til 5 år gamle, idet derfra Rigsarkivets side kun er planmæssig kontakt til myndighederne hvert 5. år. Dette udelukker selvfølgelig ikke, at der kan tages kontakt begge veje, hvis situationen kræver det. Hvis planårsarbejdet bliver forsinket, kan der gå endnu længere tid. Disse forhold og problemerne omkring dem, vil vi senere vende tilbage til i afsnittet om arbejdet med udvikling af nye metoder og teknikker.

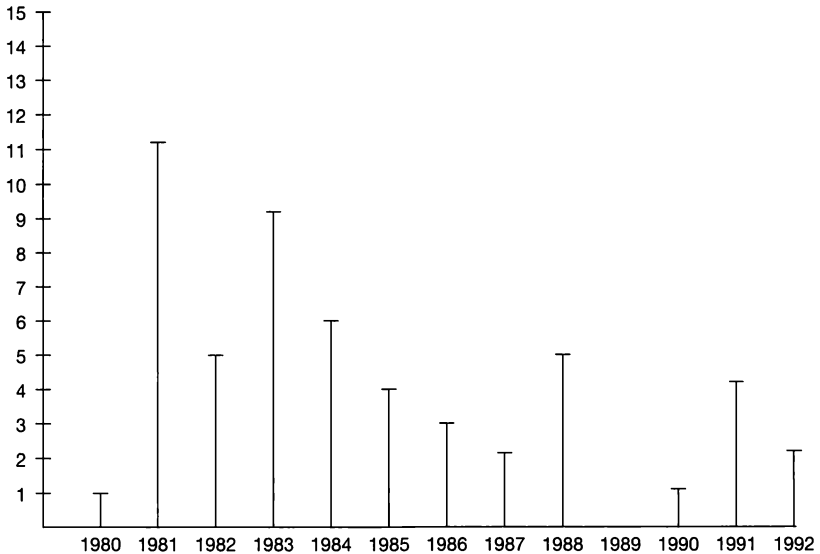
Som følge af, at det mestendels er registre med registerforskrifter, der er blevet indrapporteret til Rigsarkivet, giver de viste statistikker ikke et helt sandfærdigt billede af, hvorledes den reelle tilvækst af edb-registre har været i den offentlige forvaltning. Tallene kan kun sige noget om, hvorledes tilvæksten har kunnet registreres for registre med forskrifter. Vi må således konstatere, at *antallet af sager på statslige edb-registre er fordoblet fra 1986 til 1992.*

Med hensyn til statslige registre uden forskrifter kan vi konstatere, at ud af det samlede antal registrerede edb-registre (1733 i oktober 1993) er 632 registre eller ca. 30 % registre uden forskrifter og dermed anmeldt af institutionerne selv. Det er som nævnt ikke muligt at udtale noget om, hvorvidt dette tal er udtryk for det reelle antal registre uden forskrifter i institutionerne, da der ikke er nogen mulighed for at kontrollere oplysninger eller antal.

Fra 1991 blev der indført en ny type registre, som blot skal anmeldes til Registertilsynet på en blanket. Registertilsynets årsberetning oplyser, at der er blevet anmeldt et stort antal registre af denne type, men ikke af hvem og med hvilket indhold. Registertilsynet har ved forespørgsel kunnet oplyse, at blanketterne kun indsendes i et eksemplar, og der således ikke kan iværksættes samme praksis som med registerforskrifterne. Rigsarkivet er indtil nu kun stødt på ganske få af disse registre.

Fælleskommunale registre

Hvis man betragter *figur 2* over de fælleskommunale edb-registre, vil man kunne konstatere en ensartet og let faldende udvikling i antallet af nyoprettede edb-registre:

Figur 2.

Der kan ikke gives nogen kortfattet forklaring på den faldende tilvækst indenfor de fælleskommunale registre. En formodning er dog, at de enkelte fælleskommunale registre er meget store i omfang og dækker store områder som fx skatteoplysninger. Dette er dog ikke undersøgt nærmere.

Andre registre

Som en slags fantomregistre kan til sidst nævnes de amtskommunale registre. Hverken amterne eller kommunerne har afleveringspligt overfor Statens Arkiver, og det vides ikke hvor mange registre, der eksisterer. Dette område er med andre ord temmelig tåget, og må på et tidspunkt forsøges udredet.

III. Hidtidige arbejdsmetoder

Som tidligere nævnt foretages indsamlingen af oplysninger om edb-registre via det 5-årige tilsyn. Der anvendes et skema til anførsel af

emne, omfang og hardware. Dette har på enkelte punkter vist sig at være en u hensigtsmæssig metode af flere årsager. Registerne kan være op til 5 år gamle eller mere, når de indberettes. Dette skal ses i sammenhæng med de generelle bestemmelser i Registerloven om, at personhenførbare oplysninger normalt skal slettes 5 år efter oprettelse eller når oplysningerne er irrelevante for registrets formål. Samfundet risikerer således at miste mange værdifulde data på grund af denne sletningsfrists sammenstød med en til tider langsommelig praksis i Rigsarkivet. Som et eksempel på, hvor galt det kan gå, viser følgende historie:

I august 1982 skrives der til en institution under Fiskeriministeriet om et edb-register, som på daværende tidspunkt angiveligt er under konstruktion. I skrivelsen gøres der opmærksom på, at Rigsarkivet først vil foretage kassationsbehandling af det pågældende register ved planåret 1986 på grund af den igangværende konstruktion. I 1994 bliver det konstateret via notater i sagen, at registret allerede var i fuld sving i 1981-82 (det baserer sig på data fra 1975 og frem), og at der ikke har været nogen kontakt med institutionen siden det udfyldte skema fra 1986. Denne sag har altså været levende i 12 år uden egentlig behandling. Den manglende behandling skyldes først og fremmest det 5-årige tilsyn, som har skubbet en afgørelse 5 år frem i tiden, men også det tidligere nævnte arbejdspressidst i 1980'erne, der som resultat havde en nedprioritering af edb-registerne. Til alt held for eftertiden indeholder det angivne register ikke personhenførbare oplysninger og bliver heller ikke ajourført løbende, men er et overvågnings- og statistikregister.

En sådan historie er grell, men desværre ikke et særsyn blandt gamle ubehandlede sager. Som yderligere eksempler på langvarige sager kan nævnes Rigshospitalets patientregistreringssystem fra 1980, der først er blevet kassationsbehandlet i 1994, flere forskningsregistre fra samme institution fra begyndelsen og midten af 1980'erne, samt registre fra Forskningscenter Risø's målinger af radioaktiv bestråling for hver enkelt medarbejder på dag til dag basis fra 1980.

Til kategorisering af nye edb-register uarbejdedes, som tidligere nævnt, i 1990 et skema, som gjorde det muligt uanset proveniens at

typebestemme og sortere registrene straks ved modtagelsen af indberetningsskemaet. Første sortering gjaldt en opdeling i interne eller eksterne registre. De interne registre omhandler institutionens administration af sig selv, det vil sige journalregistre samt registre til administration af løn, personale, bygninger m.v. De eksterne registre omhandler institutionens administration af deres ressort, hvilket kan være hvad som helst. Den næste sortering omhandler populationsspørgsmålet. Dækker registret en hel- eller en delpopulation? For helpopulationsregistre (kaldet totalregistre) afgøres det herefter, om registret baserer sig på andre registre, og for delpopulationsregistre (kaldet delregistre), om delpopulationen er for lille til bevaring.

Man kan således hurtigt få et overblik over, hvilken type register man har med at gøre. Sorteringen har sin store værdi ved netop en sortering af mange sager i få kategorier, som dermed giver mulighed for enstyebehandling. Formålet med sorteringen var således at skabe et grundlag for en entydig kategorisering og efterfølgende en standardbeslutning om bevaring eller kassation for hver enkelt kategori. Det blev fremført, at eksterne registre på basis af en helpopulation normalt blev bevarede. Registre dannet på basis af en delpopulation (delregistre) var ofte af typen planlægning, statistik, undersøgelse eller analyse, samt ofte dannet ud fra et totalregister. Det var ligeledes karakteristisk, at de var en-gangs undersøgelser, og at de derfor som standard blev anset for at være »dømt« til kassation. Det blev dog bemærket, at man »*som alternativ (kan) beslutte sig for en udskriftsbevaring*«. ²⁶

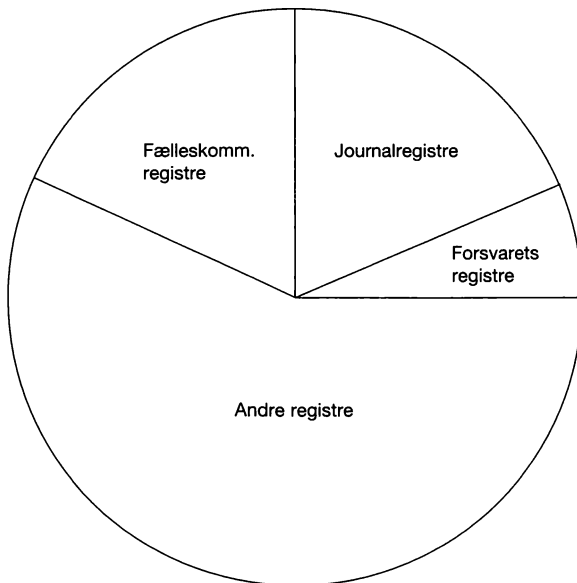
Som et yderligere kassationskriterium kan nævnes dannelsen af et register på basis af andre registre. Dette er fx tilfældet med de ovennævnte delregistre. Dog kan dette også ses i forbindelse med totalregistre, hvor der populært sagt sker en »samkøring« af flere totalregistre med forskellige oplysninger om samme population. Eksempler på sådanne registre er en del af registrene fra Danmarks Statistik, der dels er dannet på grundlag af andre registre, dels på grundlag af DS' egne registre.

I 1992 medførte denne sortering af de ubehandlede edb-sager, at der blev gennemført en hurtig kassation af 150 sager fra gruppen af interne registre. Der har så vidt vides ikke været gennemført nogle kassationsbehandlinger fra gruppen af eksterne registre i samme periode.

IV. Initiativer til ekspedition af ubehandlede edb-registre.

I 1993 foretog ledelsen en opprioritering af bevarings- og kassationsbehandlingen af edb-sagerne. Til at løse denne opgave samt til via arbejdet at finde frem til nye metoder til strukturering og kassation af edb-registre, ansatte Rigsarkivet undertegnede forfattere. Ønsket om udvikling af nye metoder var et udtalt ønske fra de øvrige arkivarer og arkivsekretærens side.

Arbejdet påbegyndtes i slutningen af september 1993. Status ved arbejdets begyndelse var, at der lå en bunke på de 698 ubehandlede sager, der dækkede diverse sager fra forvaltningen, Forsvarets edb-registre, fælleskommunale registre samt ubehandlede journalregistre, dvs. registre fra begge de ovennævnte hovedgrupper. *Figur 3* viser den procentuelle fordeling:

Figur 3.

Fase 1

Arbejdet startede med en gennemgang af alle sagerne for at skabe et overblik over indholdet. Herved skete der en udskillelse af Forsvarets registre samt de fælleskommunale registre og journalregistrene. Journalregistrene skal bevares, de fælleskommunale registre afventer

et igangværende udvalgsarbejde om kommunekassation og skal således ikke behandles sammen med de statslige registre, og Forsvarets registre behandles af Forsvarets Arkiver (FOARK). Restgruppen nåede derved ned på ca. 398.

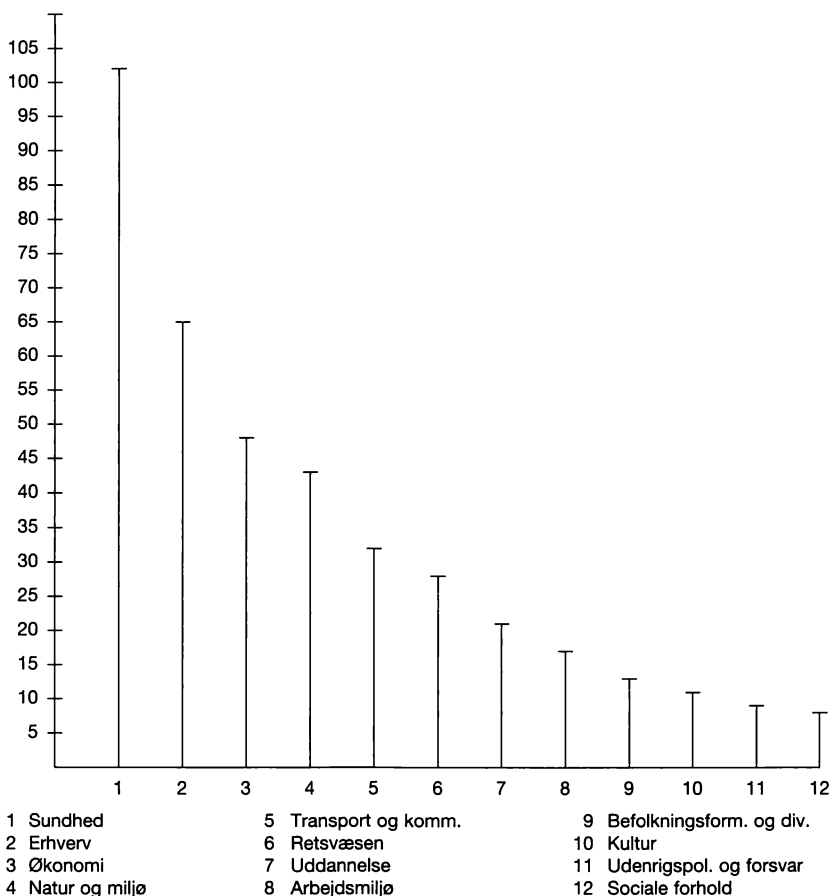
Der blev brugt to forskellige metoder til identificering. Der konstrueredes en emne- og en typeopdeling, hvor emneopdelingen tog udgangspunkt i brede emner som sundhed, økonomi, erhverv, arbejdsmiljø, natur, miljø osv., og hvor typeopdelingen fokuserede på, om der var tale om forskning, administration eller statistik. Efter en gennemgang af hele bunken var det således muligt at kunne konstruere en matrix ud fra de to opdelinger, der viste, hvor det enkelte register hørte hjemme, dvs. om det fx tilhørte gruppen Sundhed og samtidigt var et statistisk register. Dette første identificeringsarbejde tog alt i alt ca. 2 måneder.

Fase 2

Denne gennemgang i fase 1 havde tillige det formål at kunne udpege umiddelbart kassable registre. Der blev ved gennemgangen fundet 112 kassable registre ud af de 398 tilbageblevne. Det må her bemærkes, at der i forvaltningen tilsyneladende viser sig en tendens til, efter det er blevet meget nemt at konstruere små databaser uden særlig ekspertise, at der bliver registreret langt mere, end man ville have gjort, hvis oprettelsen havde været papirbaseret. Som eksempel på et umiddelbart kassabelt register kan nævnes DSB's register over bestilte togbilletter. Et sådant register registrerer folk ved navn og adresse og behøver derfor en forskrift, men kan umiddelbart kasseres. Af andre typer registre, som umiddelbart kunne kasseres, var registre, der enten baserede sig på udgivet materiale i fx årsberetninger eller indeholdt information, der allerede forefandt i bevarede registre. Et sådant var fx Statens veterinære Serumlaboratoriums register over den samlede bestand af dyrlæger og deres praksis. Det tidligere nævnte sorteringsskema anvendtes ikke i overvældende grad i denne fase. De umiddelbare kassationer, der byggede på en eksistens af tilsvarende data andetsteds, blev foretaget på grundlag af dels den viden om registrene, der var blevet bygget op under gennemsynsarbejdet, dels en undersøgelse af, om de registre, som det aktuelle register baserede sig på, var blevet bevarede.

Disse 112 registre kunne efter en grundig gennemgang i hele edb-kassationsgruppen ekspederes i løbet af meget kort tid og nedbringe bunken til 284 registre, som blev inddelt efter den ovenfor nævn-

te matrix. Før den umiddelbare kassation var fordelingen på emnegrupper således som den kan ses i *figur 4*. De største kassationer blev foretaget i emnegrupperne Befolkningsforhold & Diverse (62%), Uddannelse (59%), Transport & Kommunikation (50%), Arbejdsmiljø (48%) og Udenrigspolitik & Forsvar (46%). De færreste kassationer skete i gruppen Sociale Forhold med 0%.

Figur 4.

Fase 3

Fase 3 indeholder det egentlige kassationsarbejde med de enkelte registre. Denne fase bliver derved den længste og den mest arbejdskrævende. Da vi ikke havde nogen føling med, hvorledes situationen

så ud for de enkelte registre, blev det besluttet at sende et statusskema ud til hver eneste institution. Der var på skemaet gjort plads til, at institutionen kunne angive om registret havde forskrift eller ej, om det var »i live« og hvis ikke, om det stadigvæk eksisterede. Desuden blev forskningsinstitutionerne spurgt, om de havde nogen mening om, hvorvidt deres registre ville have en langsigtet forskningsmæssig værdi. Det ville således være muligt ved returnering af skemaerne at få et helt frisk billede af situationen ude i institutionerne for hvert enkelt register. En ekstragevinst ville formodentlig også være, at man kunne få kendskab til nye registre. Resultatet af denne statusrunde var heldigvis ikke så nedslående, som først frygtet. Langt de fleste registre levede og havde det godt.

En stor gevinst var en del ukendte registre. Disse blev føjet til de enkelte emnegrupper i den takt, de indløb, indtil man måtte lukke for tilgang og etablere en ny bunke. Dette skete ud fra argumentet, at projektet var iværksat for at få elimineret den eksisterende pukkel, ikke at nye skulle indgå, således at projektet fik karakter af en »normal« glidende arbejdsproces. Den nye bunke forventes dog ikke at vokse til nær samme højde som den gamle, før der bliver taget hul på den.

De to største emnegrupper, Sundhed og Erhverv & Økonomi, blev delegeret ud til de to medarbejdere. Arbejdet blev tilrettelagt således, at der indenfor hver enkelt gruppe igen blev dannet mindre emnegrupper for derigennem at få overblik over overlappende data m.v. De indløbende statusskemaer medførte, at enkelte sager blev lagt ad acta, men at de fleste kunne tilføres nye oplysninger ud fra skemaet.

Arbejdet i denne fase består i at foretage en nærmere vurdering af de enkelte sager med henblik på bevaring/kassation. Til dette arbejde skal anvendes langt flere oplysninger, end den eventuelle registerforskrift kan give. Det er derfor nødvendigt at tage kontakt til institutionen for at få tilsendt systemdokumentation. Denne indeholder funktionsbeskrivelser af systemet, det fysiske design samt hvilke filer, der indeholder hvilke data og hvor meget de enkelte filer fylder i byte eller Mb. Der har været afholdt enkelte møder med institutioner for at få en overordnet og indledende diskussion omkring bevaring/kassation af deres registre. Møder, der lige så ofte for begge parter får det formål at give et indtryk af samarbejdspartneren, som både vi og institutionen ofte bliver, når de besidder flere bevaringsværdige registre. Et sådant personligt forhold er særdeles

værdifuldt, idet man får opbygget et personligt netværk af kontakter mellem Rigsarkivet og institutionerne, der er til stor gavn i de videre afleveringsforretninger. Denne fase er stadig i gang. Erfaringerne fra de foregående og den igangværende fase har medført mange diskussioner af nye metoder i bevarings- og kassationsarbejdet. Disse metoder vil blive nærmere belyst i næste afsnit.

V. Nye metoder

Som beskrevet under afsnittet om de hidtidige arbejdsmetoder, bliver institutionerne idag bedt om at indberette samtlige edb-registre i sammenhæng med det 5-årige tilsyn. Denne procedure har, som nævnt, nogle kedelige bieffekter. *For det første* kan registrene være op til 5 år gamle eller mere, hvor der derved er risiko for tab af data. *For det andet* drukner det omtalte indberetningsskema i alle de øvrige papirer, der tilsendes institutionen ved planårs henvendelsen. *For det tredje* kan Rigsarkivet slet ikke være sikker på at få oplysninger om samtlige registre i institutionen, idet ansvaret for indberetningen som nævnt påhviler den enkelte institution. Indberetningsansvaret kan vi ikke ændre noget ved. Det er derimod muligt at kunne diskutere tilrettelæggelsen af myndighedskontakten i Rigsarkivet.

Disse aspekter har givet anledning til overvejelser over, hvorledes man kunne få bedre fat i registrene, før de blev for gamle i forhold til registerforskrifterne, sikre en bedre kommunikation til institutionerne, samt forbedre de eksisterende delvis proveniensstyrede arbejdsmetoder. Forslaget fra hele edb-kassationsgruppen lyder i store træk på:

1. Fjernelse af edb-registrene fra planårsarbejdet,
2. Kampagner hvert tredje år i lighed med statusskema-kampagnen omkring nytår 1994.
3. Tværinstitutionel sagsbehandling.

Det må her nævnes, at fjernelsen af registerbehandlingen fra planårsarbejdet blev diskuteret i begyndelsen af 1980'erne. Situationen var imidlertid en anden end i dag, hvor edb-registre er en langt større

del af den samlede arkivproduktion og er af en langt større kompleksitet.

Disse tre forslag tilsammen vil skabe et helt andet grundlag for at bevarings- og kassationsbehandlingen af edb-registre. Idet man fjerner indberetningen af edb-registrene fra planårsarbejdet, får man fokuseret opmærksomheden på registrene ude i institutionerne, og man får muligvis systemadministratorerne i tale fremfor det administrative personale, der tager sig af »papirsagerne«.

Fordi edb-registrene har en så kort levetid på grund af bestemmelserne i Registerloven, er det afgørende at behandle et register så kort tid efter oprettelsen som muligt, så man på forhånd kan udpege de data der, ud fra konstruktionen og systembeskrivelsen, er interessante at bevare for eftertiden. Ved fjernelse af edb-registrene fra planårsarbejdet samt ved gennemførelse af kampagner hvert tredje år, vil det være muligt at etablere denne kontakt på det rigtige tidspunkt i forløbet.

Den tværinstitutionelle sagsbehandling er nødvendig for at kunne vurdere, om og i givet fald hvor der forekommer redundante data samt arten af dem. Som eksempel kan igen nævnes Danmarks Statistiks (DS) registre, der ofte bygger på data fra andre registre. Det vil her være særdeles hensigtsmæssigt, at man kunne foretage en vurdering, både af det oprindelige register samt DS's register. Denne metode har hidtil været benyttet i kassationsbehandlingen, men har ikke været understøttet gennem en explicit tilrettelæggelse af arbejdet ud fra denne anskuelse om tværinstitutionel sagsbehandling. Det vil med fjernelsen af registrene fra planårsarbejdet, statuskampagne hvert tredje år samt tværinstitutionel behandling være muligt at behandle et givent emneområde, fx registre indenfor landbrugsforskningen i Danmark, med et samlet overblik.

Det ovenstående skal ikke tages som udtryk for fuldstændige vandtætte skotter mellem papirarkivalier og edb-arkivalier. Det er ofte nødvendigt at sammenholde med de papirbaserede arkivalier for at danne sig et overblik over den samlede bestand af materiale om et givent emne.

Kassationskriterier

Den temmelig intuitive måde, hvorpå bunken i oktober 1993 blev grebet an på, viste sig at være en holdbar metode. At emne/typeopdele de ubehandlede registre gav os en mulighed for at kunne foretage en tværinstitutionel sagsbehandling og skabe overblik over de

enkelte emneområder samt typer af samme. Når det så kom til den egentlige bedømmelse, var der nogle kriterier, som vi blev nødt til at gå ud fra. Det er ved en bedømmelse ikke tilstrækkeligt at synes, at et givent register sikkert engang vil kunne anvendes til et forskningsprojekt, eller at et register på den anden side virker uinteressant.

I udarbejdelsen af kassationskriterier lå vi meget tæt op af tidligere vurderinger. Dog lagde vi ringe vægt på, hvorvidt registret var et totalregister eller et delregister eller om det var en »en-gangs undersøgelse«. Det var vigtigt for os at vurdere selve indholdets forskningsegnethed i forhold til eventuelle andre eksisterende registre. Som eksempel på det sidste kan nævnes et DS-register, Statistikregistret vedr. indkomsterstättende ydelser. Dette register havde vi i første omgang indstillet til kassation, idet registret bygger på en del andre, bevarede registre. Imidlertid reagerede DS, og gjorde os opmærksomme på, at registrets dannelse og opbygning var utrolig kompleks, at metoderne og indholdet løbende blev ændret, og at det i praksis ville være umuligt at gendanne på et senere tidspunkt. Eksemplet viser, at det slet ikke er tilstrækkeligt automatisk at konkludere, at hvis et register baserer sig på andre bevarede registre, ja så kan dette register godt kasseres. Dette gælder i lige så høj grad for en-gangs undersøgelser. Disse kan være langvarige og indeholde et unikt materiale, man ikke ville kunne reetablere på et senere tidspunkt.

Hovedreglen er således, at man ikke kan opstille et fuldstændigt regelsæt for kassationsvurdering, men at det er godt at have tommelfingerregler at arbejde efter.

VI. Perspektiver

De ovenstående betragtninger omkring kassationskriterier er ikke nye eller revolutionerende. Derimod kan de anbefalede strukturændringer have en hvis gennemslagskraft i det daglige arbejde, og de kan som sådan i al ydmyghed betragtes som en smule nytænkning sammen med emne/typeopdelingen.

I det ovenfor stående er selve mediet ikke omtalt. Dette er med vilje. Det har hidtil været således, at arkivmediet var irrelevant for kassationsvurderingen. Dette synspunkt vil formodentlig holde nogle år endnu. Dog vil det i nær fremtid være nødvendigt at forholde sig aktivt til de muligheder, som det elektroniske medie giver

os og fremtidige generationer i form af internationale netværk, e-mail og elektronisk sagsdannelse. På baggrund af den hastige udvikling indenfor maskinel og programmel bliver Statens Arkiver nødt til at ændre mediestrategi indenfor en ganske kort årrække, når de »nye« medier, CD-ROM (enten som almindelig størrelse eller som mini) eller videodisc har sat sig som en kommerciel standard. Den hidtidige politik med aflevering af magnetbånd er fornuftig og forståelig, men ikke tidsubegrænset. Det er her på sin plads at nævne, at Rigsarkivet i de senere år har været involveret i et nordisk forskningsprojekt netop omkring nye, elektroniske arkivmedier (TEAM-projektet).

Der må i det videre forløb også lægges vægt på, at edb-registre ikke længere er efterligninger af traditionelle kartoteker, men er på vej imod helt nye og anderledes former for informationsopbevaring og -udveksling. Dette giver sig udslag i internationale netværk, elektroniske opslagstavler (BBS) m.v. Enkelte offentlige institutioner både søger og sender information ud på de internationale net, men er måske ikke så gode til at betragte den hjemtagne information som led i en arkivdannelse, og sørger måske ikke for at få informationen hverken skrevet ud eller journaliseret. I enkelte kommuner ser man medlemmerne af byrådet installeret med en computer hjemme koblet op i et netværk med adgang til kommunens egne databaser til afløsning for udvalgsarbejdet. Hvordan influerer sådanne tiltag på arkivdannelsen, og hvor længe varer det, før vi ser den form for elektronisk arbejde fra hjemmepc'en i den offentlige statsadministration? De problematikker, som sådanne perspektiver åbner op for, ser vi som en væsentlig arbejdsopgave for arkivet at arbejde med i de nærmeste år.

Med det igangværende arbejde håber vi at kunne etablere nye metoder til forbedret kassationsbehandling af edb-registre samt skabe debat om, hvilke typer registre Statens Arkiver egentlig skal modtage. Statens Arkiver har jo traditionelt været arkiv for arkivalier, der direkte er resultater af de til enhver tid gældende ressortområder i den offentlige forvaltning. Idet staten har inkluderet flere og flere områder i sit virke og skabt nye ministerier indenfor de sidste 30-40 år, vil det automatisk påvirke arkivaliernes typologi. Vi behandler i dag videnskabelige registre indenfor sundhedsvidenskab, miljøforskning og andre tilsvarende videnskaber, som vi med en faghistorisk baggrund ikke har en chance for at vurdere pro-

fessionelt. Dette skaber nye problemstillinger for arkivvæsenet.

De »gamle« institutioner i Statens Arkiver er førende i forskningen indenfor administrationshistorie. Med de mange nye arbejdsområder, som staten har inkluderet i sit virke gennem de sidste 30-40 år, opstår det ovenfor nævnte problem med forskningsområder, vi intet ved om. Vi forestiller os en løsning på dette problem ved oprettelsen af statslige (data)arkiver indenfor forskellige fagområder med samme kompetence vedrørende bevaring/kassation og tilgængeliggørelse, som Statens Arkiver har i dag. En sådan konstruktion vil have som konsekvens, at Statens Arkiver vil koncentrere sig om det, de er bedst til, nemlig den statslige og lokale administration, hvor »fagarkiverne« vil sikre en kompetent kassationsvurdering af de faglige/videnskabelige registre. Der vil forsvinde en del edb-registre ud af Rigsarkivets kontrol, men en faglig vurdering i de rigtige rammer vil kun være et gode for edb-arkivalierne. Vi ser måske allerede i dag en bevægelse hen imod en sådan kompetencefordeling, i og med at Dansk Data Arkiv (DDA) er blevet lagt ind under Statens Arkiver. DDA har indtil nu varetaget arkiveringen af datasæt fra primært private forskere, men har også modtaget mange datasæt fra Socialforskningsinstituttet samt Dansk Institut for Klinisk Epidemiologi (DIKE). DDA deltager desuden i forskelligt udvalgsarbejde vedrørende registerforskning i sundhedsvidenskabeligt regi via Danmarks Grundforskningsfond. Man ser således allerede en bevægelse henimod en kompetencespredning, der dog ikke på nuværende tidspunkt er planlagt eller formaliseret.

Vi er med disse kort opridsede perspektiver ikke interesserede i at tage endegyldig stilling om arkivernes fremtid. Det ovenfor skitserede ser vi som en mulig løsning på en stigende produktion af edb-registre med et indhold, som vi ikke er uddannede til at kunne vurdere professionelt. Vi ønsker med dette perspektiv at skabe en debat om mål og begrænsninger for arkivvæsenet og om uddelegering af ansvar.

Noter:

1. Det har desværre ikke været muligt at inddrage *Archivaria*, Number 36, Autumn 1993, hvor elektroniske data er gennemgående tema.
2. Nils Nilsson: Den stora omställningen, *Arkiv, Samhälle och Forskning* 1984, s. 7-13. Spørgsmålet om elektroniske dokumenters juridiske gyldighed er også blevet behandlet i: Gunnar Thorvaldsen: Det papirløse

- arkiv, *Arkivmagasinet* 1/89 (s. 6) og Administrations- og Personaldepartementet (udg.): *Informationsteknologi og forvaltningsregler*, Kbh. 1993 (s. 25-26). Begge steder fremhæves det, at der ikke vil være juridiske problemer, hvis man blot iagttager de fornødne sikkerhedsforanstaltninger.
3. Bertil Johansson: ADB och avgränsningen av arkiv. Några reflexioner, *Arkiv, Samälle och Forskning* 1985, s. 61f. Jvf. Claes Gränström: ADB och arkiven, *Ebeltoft 14. nordiske arkivdage, Udspil og Skitser*, (Rigsarkivet) Kbh. 1984, s. 86. »Handling« er defineret i: Roland Persson: Rätt arkivbildare vid användningen av ADB, *Arkiv Samhälle och Forskning* 1985, s. 70.
 4. Johansson (se note 2), s. 63 og 66. Henrik Gautier: Nogle spørgsmål vedrørende edb-arkivalier, specielt i kommunerne i Danmark, *Ebeltoft... (se note 3)*, s. 136.
 5. Katharine Gavrel: *Conceptual problems posed by electronic records: a RAMP study*, UNESCO, Paris 1990, s. 20 og 24ff.
 6. Trudy Huskamp Peterson: Machine-readable records as archival materials, *Proceeding of the 11th International Congress on Archives ...*, *Archivum*, vol XXXV, München m.m. 1989, s. 88.
 7. Dan Tørning: EDB-arkivalier. Erfaringer og perspektiver, *Arkiv* bd. 9, 1982-83, s. 1-29 (navnlig s. 3-5) og samme: »– til ubodelig skade –«. En kort redegørelse for regelsæt og erfaringer om arkivering af edb-registre, *Arkiv* bd. 14, 1992, s. 119-126 (især s. 123ff).
 8. Pirkko Rastas: Försvinner arkiven – arkiven och elektroniken, Dansk Arkivselskab (udg.): *Arkiv Information Samfund*, Rapporter til nordisk arkivkonference ..., (Erhvervsarkivet) Århus 1989, s. 117-139 (især s. 125-130).
 9. Eric de Groat: Model för gallring av ADB-system – metod och tillämpning, *Arkiv Samhälle och Forskning* 1993:1, s. 21-38.
 10. Karen Hjorth og Dan Tørning: edb-journaler. Erfaringer og perspektiver, *Arkiv* bd. 12, 1988-89, s. 251-269 (især s. 255 og 268) og samme: Files and Files, *Janus* 1992:1, s. 5-15. Systemet SJS blev udviklet i samarbejde mellem Rigsarkivet, Administrationsdepartementet og Datacentralen. Arbejdet blev påbegyndt i 1975, systemet blev testet i 1977 og første gang sat i drift i 1981.
 11. Morten Hertzum: Computer Support for Journalization in the Danish Central Government, Datalogisk Institut Københavns Universitet (forløbig udgave, maj 1994). Artiklen forventes publiceret i tidsskriftet *Informatization and the Public Sector*.
 12. Iver Fonnes: Edb i statsforvaltningens arkiver. Status og tilbageblik på 1980-årene, *Arkivmagasinet* 3/89, s. 2-5.

13. Trond Sirevåg: Elektronisk dokumentutveksling: En udfordring for arkiveret, *Arkivmagasinet* 1/90, s. 11-15. I Administrations- og Personaledepartementets vejledning *Informationsteknologi og forvaltningsregler*, Kbh. 1993, der er blevet til i samarbejde med Justitsministeriet, Registertilsynet og Rigsarkivet, fremhæves det også (s. 14), at telefax-meddelelser, elektronisk post og data, der er indhentet fra databaser o.lign., bør journaliseres, hvis de indeholder oplysninger af betydning for sagen. Det samme gælder oplysninger på lydbærende medier og oplysninger, der er modtaget mundtligt under møder, telefonisk el.lign.
14. Margaret Hedstrom: Understanding Electronic Incunabula: A framework for Research on Electronic Records, *The American Archivist* vol 54, Summer 1991, s. 334-354. Den meget inspirerende og perspektivrige artikel udmærker sig bl.a. ved en ret omfattende redegørelse for den hidtidige nordamerikanske debat om arkiver og edb.
15. I Sverige tillades dog også båndkassetter som arkivmedium.
16. Mats Burell og Ulf Söderberg: Informationsbevarande och arkivens vägval – ett debattinlägg, *Arkiv Samhälle och Forskning* 1992:3, s. 33-49 (især s. 44).
17. Gavrel (se note 5), s. 39f- Om Bearman's synspunkt, se Hedstrom (se note 14), s. 348.
18. Lennart Hennel: Arkivering av statistiska data i ADB-åldern, *Arkiv Samhälle och Forskning* 1984, s. 31-39, Birgit Fredberg: Bevarande av magnetbandslagrad information. Erfarenheter från statistiska centralbyråns arkiv, sst. s. 41-59 og Birgitta Österlund: ADB – arkivering vid statistiska centralbyrå, SCB, i Sverige. Bakgrund och diskussionspunkter, *Ebeltoft ...* (se note 3), s. 145-175. Se også Sven Haverling's fylldige redegørelse: Beständighet hos databärare i ADB-system, *Arkiven i dataåldern. Mötesrapport från de nordiska arkivdagarna i Uppsala den 3-4 augusti 1974*, Sthlm. 1975, s. 97-119 samt – først og fremmest – *Moderna arkivmedier. Beständighet Förvaring Tillhandahållande*, Betänkande av Dataarkiveringskommittén, Sthlm. 1976.
19. Om konkrete erfaringer med konvertering, se bl.a.: Hans Jørgen Marker: Historiske massekilder. Erfaringer med edb-behandling af lensregnskaber, *Fortid og Nutid* 1993, s. 265-283 og samme: Data Conservation at a Traditional Data Archive, Seamus Ross og Edward Higgs (udg.): *Electronic Information Resources and Historians: European Perspectives* (Halbgraue Reihe zur historischen Fachinformatik, A20) St. Katharinen 1993, s. 185-193.
20. Gautier (se note 4), s. 137ff og Tyge Krogh: Datastrømme, telekommunikation og arkivdannelse. Om arkivmæssige problemer i den stigende anvendelse af edb i den offentlige forvaltning, *Arkiv* bd. 11, s. 47-57 (især s. 56f).

21. Dan Tørning: Dokumentationsproblemer i forbindelse med aflevering af maskinlæsbare arkivalier, *Arkiven i dataåldern* (se note 18), s. 59-69 og *Österlund* (se note 18), s. 147.
22. Foredrag ved seminar på Rigsarkivet d. 11.5.1994. Manuskriptet publiceres som: *Registerlovgivningen og forskningen*, Retsvidenskabeligt Institut B, Studier nr. 55, Københavns Universitet 1994. Se også Peter Blume: *Registerlovene og forskningen*, Birgit Nüchel Thomsen (red.): *Retten til viden. Om adgang til den offentlige forvaltnings arkiver*, Odense 1990, s. 57-65. Internationale retningslinier for registerforskning er beskrevet i: Per Nielsen: *Offentlighed versus individbeskyttelse set fra en international samfundsvidenskabelig synsvinkel*, Ebeltoft ... (se note 3), s. 210-215.
23. Danmarks Grundforskningsfond, Arbejdsgruppen vedrørende registerforskning: *Styrkelse af dansk registerforskning*, 1994, Claes Gränström: *Legal problems of access to machine-readable archives*, *Archivum*, vol. XXXV, München m.m. 1989, s. 225 samt Krogh (se note 20), s. 56.
24. Dan Tørning: Edb-arkivalier og kassationspolitik, *Arkiv*, bd. 7, 1978-79.
25. »*Arkivering af registre i henhold til § 9, stk. 4 i lov om offentlige myndigheders registre*«, redegørelse udarbejdet af en arbejdsgruppe med repræsentanter fra justitsministeriet, registertilsynet og Rigsarkivet, 1982.
26. Internt, udateret notat fra Karen Hjorth, formentlig fra 1990.

Overvejelser om stikprøvestørrelse ved bevarelse af arkivalier

Af Christian Hansen

Christian Hansen er forskningsleder ved Institut for grænseregionsforskning.

Ved gennemførelse af samfundsvidenskabelige undersøgelser vil man meget ofte anvende data fra en stikprøve, der kun udgør en meget lille del af den helhed, man vil undersøge. Anvendelse af stikprøver er begrundet i ønsket om at spare omkostninger til dataindsamling og -bearbejdning. En stikprøve, der omhyggeligt er udvalgt og bearbejdet efter statistiske kriterier, vil ofte være fuld tilstrækkelig til at give pålidelige oplysninger om væsentlige spørgsmål, der er stillet for en stor population.¹ Overholdelse af statistiske kriterier ved udvælgelse og ikke mindst omhyggelighed ved bearbejdning og tolkning er ofte væsentligere end stikprøvens størrelse.

Valg af stikprøvestørrelse og udvælgelsesmetode afhænger af formålet med undersøgelsen og af kravene til sikkerhed i de udsagn man ønsker fra undersøgelsen. Ved samfundsvidenskabelige undersøgelser vil formål og krav kunne specificeres inden man vælger stikprøve. Det kan man tage hensyn til ved udvalg af stikprøve. Bestemmelse af stikprøvestørrelse alene efter matematisk-statistiske kriterier kræver dog forhåndskendskab til populationen, som man ofte ikke har. I praksis er det ikke altid muligt at overholde alle ideelle krav. Nye spørgsmål kan også dukke op når man begynder at se på data. Fastlæggelse af stikprøvestørrelse og -plan sker derfor ofte ved skøn af erfarne forskere. For efterfølgende tolkning er det altafgørende, at stikprøveplanen overholdes nøje. Den skal være kendt og velbeskrevet.

Tilfældig udvælgelse

Når man ikke har kendskab til populationen, og når man ønsker at besvare flere – og måske nye – spørgsmål med samme stikprøve vil *simpel tilfældig udvælgelse* af stikprøven i de fleste tilfælde være at foretrække. En sådan plan er nem at overholde og beskrive. Det gør det nemmere at behandle og tolke data.

Historikeren er i samme situation som samfundsforskerne. Det er

hverken muligt eller nødvendigt at gennemgå alle arkivalier for at kunne sige noget væsentligt og generelt. Uanset om alle oplysninger skulle være bevaret vil en total gennemgang ikke blive valgt. For historiske undersøgelser, der handler om samfundsudviklingen, er det derfor ikke nødvendigt at bevare alle arkivalier. Selv små stikprøver vil ofte være tilstrækkelige. Ved beslutninger om kassation af arkivalier kan man derfor nøjes med at bevare en mindre del.

Det betyder dog at historikeren – modsat samfundsforskeren – ikke helt frit selv kan vælge en stikprøveplan efter de problemstillinger, som er ideelle for det specifikke historiske forskningsprojekt. *Simpel tilfældig udvælgelse* af arkivalier til bevarelse giver de mest fleksible muligheder for forskellige historiske undersøgelser. Metoden er forholdsvis nem at overholde og beskrive. Det gør det nemmere at bearbejde og tolke data.

Arkivalier for personer

I forbindelse med persondata kan simpel tilfældig udvælgelse opnås ved bevarelse af arkivalier for personer, der er født en bestemt dato. Vælges fx arkivalier for alle der er født den 1. i måneden fås en stikprøve på $12 \text{ datoer} / 365,25 \text{ dage} = 3,28\%$. Derved kan samme personer følges for flere år. Ved valg af samme dato for flere datasæt, kan man også følge personer på tværs. Ønsker om højere udvalgsprocenter sikres ved at vælge flere dage. Ved ønsker om lavere udvalgsprocenter må man tillige vælge måneder. Det er der næppe store problemer ved – med mindre man formoder, at det at have fødselsdag i fx december frem for i juli, har en systematisk selvstændig indflydelse på de forhold man vil undersøge. Vælges kun en enkelt måned kan man nå »ned« på en udvalgsprocent på $1 / 365,25 = 0,27\%$.

Normalfordelingen

Med kendt udvalgsmetode og med en række antagelser om de data man vil undersøge kan matematisk statistiske resultater anvendes til at angive sikkerheden for de resultater, der kan uddrages fra stikprøver. Det sker i de fleste tilfælde ved at antage, at det man vil undersøge følger en såkaldt *normalfordeling*. Denne fordeling spiller også en stor rolle ved medicinske, biologiske og andre naturvidenskabelige forsøg. Normalfordelingen benyttes også ofte i sam-

fundsvideenskabelige undersøgelser. Det gælder specielt, når man ikke på forhånd har formodninger (eller viden) om andre fordelinger. Da vil normalfordelingen give en god tilnærmelse – ofte den bedst mulige tilnærmelse til den fordeling man vil undersøge. Det gælder specielt hvis stikprøven ikke indeholder meget få elementer samtidig med, at den er trukket fra en stor stikprøve.

Ønskede oplysninger

For en given totalpopulation kan man være interesseret i fire typer af oplysninger:

1. Hyppigheden af et bestemt fænomen. Fx procentandel af personer med indkomst fra pension.
2. Antal gange et bestemt fænomen forekommer. Fx samlet antal personer, der har indkomst fra pension.
3. Gennemsnit og eventuelle fordeling af værdierne af en variabel. Fx befolkningens gennemsnitsindkomst.
4. Samlet værdi af variabel. Fx befolkningens samlede indkomst i mia. kr.

For alle fire typer af spørgsmål vil en stikprøve kunne give ganske præcise svar på spørgsmålene.

For beregning af den statistiske sikkerhed om spørgsmål under 3. og 4. er det nødvendigt af kende fordelingen for den variabel man undersøger. (I eksemplet indkomstfordelingen). Er den ikke normalfordelt må mere avancerede metoder anvendes.

For spørgsmål under 1) og 2) kan der kun forekomme to værdier »ja« og »nej«. Specielt hvis deres fordeling ligger omkring 50%, kan man med tilnærmelse beregne den statistiske sikkerhed for forskellige størrelser stikprøver.

Konfidensniveau og konfidensinterval

I det følgende gives en række eksempler på statistiske beregninger for stikprøver, der er udvalgt efter simpel tilfældig udvælgelse og for fænomener, der må formodes at følge en normalfordeling. Resultaterne følger af simpel matematisk statistik for stikprøver, der er trukket fra store populationer. For stikprøver fra små populationer, er mere avancerede statistiske begreber nødvendige. En tommelfingerregel siger, at for at finde gennemsnittet for en variabel der ikke er skæv, kræves der en stikprøve med mindst 30 elementer. Ønsker

man også at beskrive variationen kræves mindst 100 elementer i stikprøven.

Under et givet krav til sikkerhed (konfidensniveau) kan man beregne det interval inden for hvilket et gennemsnit fra en stikprøve vil ligge (konfidensinterval). Er intervallet fx +/- 10 procent med et sikkerhedsniveau på 95 procent, betyder det, at man ved uendeligt mange stikprøver fra samme population (der naturligvis indeholder det teoretisk korrekte gennemsnit) vil finde, at gennemsnittet i stikprøverne i 95 procent af tilfældene ligger inden for +/- 10 procent af »det korrekte«. I de sidste 5 procent af de uendeligt mange stikprøver vil gennemsnittet i stikprøven – helt tilfældigt – være uden for de +/- 10 procent. En række beregninger af denne type sikkerhedsintervaller findes i tabel 1.

Tabel 1. Konfidensintervaller for skøn for forekomsten af fænomener i stikprøver.

Krav til sikkerhedsniveau	99 procent.....		95 procent.....		
Stikprøvens størrelse, procent		1,1	3,3	9,9	1,1	3,3	9,9
	sikkerhedsinterval.....					
Populationens størrelse	500	-	-	17,6%	-	-	13,4%
	1.000	-	22,4%	12,4%	-	17,0%	9,4%
	5.000	17,5%	9,9%	5,5%	13,5%	7,5%	9,4%
	10.000	12,3%	7,0%	3,9%	9,3%	5,3%	3,0%
	50.000	5,5%	3,1%	1,7%	4,2%	2,4%	1,3%
	100.000	3,9%	2,2%	1,2%	2,9%	1,7%	0,9%
	1.000.000	1,2%	0,7%	0,4%	0,9%	0,5%	0,3%
	5.000.000	0,5%	0,3%	0,2%	0,4%	0,2%	0,1%

Anm. Se matematisk note sidst i artiklen.

Eksempel på anvendelse af tabel 1.

Kravet til sikkerhedsniveau i undersøgelsen er på 99%. Man undersøger et fænomen, der forventes at forekomme i omkring 50 procent af tilfældene i populationen. Da vil man ved optælling af en stikprøve på 1,1% af en population på 5.000 kun kunne opnå et sikkerhedsinterval på +/- 17,5 procent. Finder man fx fænomenet 30 gange i stikprøven kan det skrives:

$$\frac{\text{Antal gange fænomenet forekommer i stikprøven}}{1,1\% \text{ af } 5000} = \frac{30}{55} * 100 = 52\% \pm 17,5\%$$

Foretages en optælling i en tilsvarende stikprøve fra en anden population, og finder man her fx fænomenet 18 gange vil sikkerheden blive $18/55 * 100 = 33\% \pm 17,5\%$. Forskellen mellem de to middelværdier er $52 - 33 = 19$, hvilket er mindre end de $17,5 * \sqrt{2}$, der gælder for sammenligninger mellem to »lige store, ikke skæve, ikke for små og i øvrigt ens« stikprøver. Man kan derfor ikke med 99% sikkerhed sige at der er forskel.

Reduceres kravet til sikkerhed for repræsentativitet i udsagnene til 95 procent er forskellen stadig $52 - 33 = 19$. Det er større end det tilhørende sikkerhedsinterval ($13,3 * \sqrt{2}$). Man kan derfor – under alle de restriktive forudsætninger, der ligger til grund for de statistiske beregninger – med 95 procents sikkerhed sige, at fænomenet forekommer hyppigere i den første population.

Under forudsætning af at man ved, at populationen består af præcis 5.000 kan man med 99 procent sikkerhed skønne, at fænomenet forekommer mellem (52%-17,5%) af 5.000 = 1.725 gange og (52% +17,5%) af 5.000 = 3.475 gange i populationen. Denne type opregninger har navnlig betydning, når resultater fra stikprøver skal anvendes sammen med resultater, der er fremkommet fra andre kilder.

Stikprøvens størrelse

Som det fremgår af tabel 1, stiger sikkerheden betydeligt når en given bevarelsesprocent (fx 1,1 procent) anvendes for en stigende population. Det skyldes, at stikprøvens absolutte størrelse – ved simpel tilfældig udvælgelse – i almindelighed betyder langt mere end udvalgsprocentens størrelse. Det er illustreret i tabel 2.

Er der kun 30 elementer i en stikprøve, der er tilfældigt udvalgt fra en population på 500 svarer det til en udvalgsprocent på 6,0, som er anført øverst til venstre i tabellen. Sikkerhedsintervallet bliver kun på $\pm 18,4$ procent på trods af den høje udvalgsprocent på 6. Er der ligeledes simpelt tilfældigt valgt en stikprøve på 30 fra en population på 50.000 bliver stikprøveprocenten kun på 0,1. Det giver kun en marginal forøgelse af usikkerheden til $\pm 18,9$ procent.

Tabel 2. Stikprøvestørrelse og sikkerhed på skøn omkring middelværdier (Middelværdi 50%, konfidensniveau 95 procent).

	antal elementer i stikprøve.....				
		30	55	110	550	11.000
Populationens størrelse	500	6,0	11,0	22,0		
	1.000	3,0	5,5	11,0	55,0	
	5.000	0,6	1,1	2,2	11,0	
	10.000	0,3	0,6	1,1	5,5	
	50.000	0,1	0,1	0,2	1,1	22,0
	100.000	0,0	0,1	0,1	0,6	11,0
	500.000	0,0	0,0	0,0	0,1	2,2
	1.000.000	0,0	0,0	0,0	0,1	1,1
	500	18,4%	12,9%	8,4%		
	1.000	18,7%	13,3%	8,9%	2,8%	
	5.000	18,9%	13,6%	9,4%	3,9%	
	10.000	18,9%	13,6%	9,4%	4,1%	
	50.000	18,9%	13,7%	9,5%	4,2%	0,8%
	100.000	18,9%	13,7%	9,5%	4,2%	0,9%
	500.000	18,9%	13,7%	9,5%	4,2%	0,9%
	1.000.000	18,9%	13,7%	9,5%	4,2%	0,9%

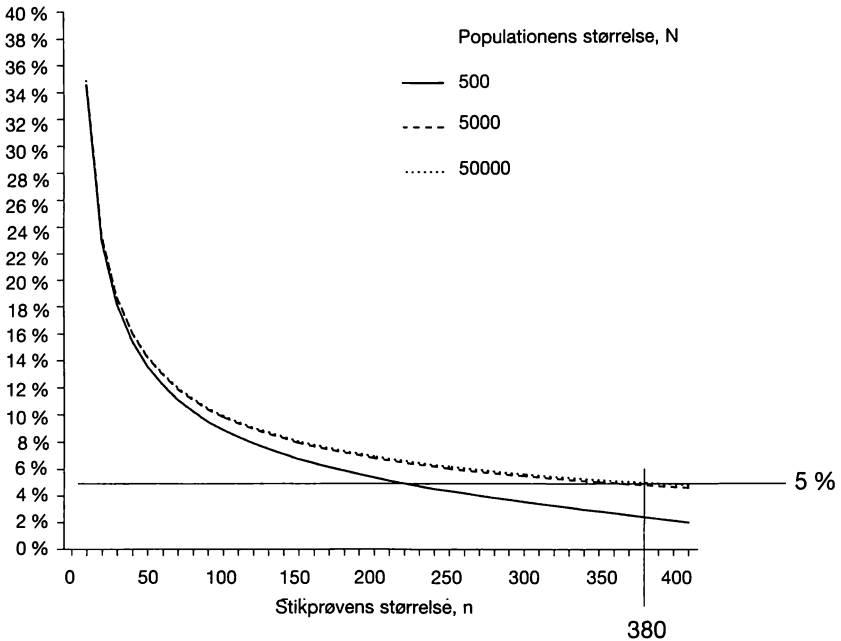
Det er baggrunden for at man som regel siger, at en stikprøve skal bestå af mindst 30 elementer, før man overhovedet kan sige noget meningsfyldt om populationen.

Sammenhængen mellem sikkerhed og stikprøvens størrelse er også illustreret i figur 1. Er stikprøven på under 30 bliver usikkerheden meget stor. Den falder kraftigt til stikprøvestørrelser op til 250. Derefter er faldet beskedent for populationer, der er væsentligt større end de 250. For stikprøvestørrelser op til 400 er der således ingen forskel på om de er trukket fra en population på 5.000 eller fra en population på 50.000, så længe udvælgelsen er sket efter simpel tilfældig udvælgelse. En stikprøve på 400-500 vil give en betydelig (+/- 5 procent) sikkerhed, uanset om den er trukket fra en stor eller fra en meget stor population.

Problemstillingen kan også vendes: hvad er kravet til stikprøveprocent- og størrelse ved forskellige krav til sikkerhedsniveau og sikkerhedsinterval? Det fremgår naturligvis også af tabel 1, tabel 2 og figur 1. Det er yderligere illustreret i figur 2 (s. 272), der viser mulig sikkerhed for stikprøver fra store populationer.

Figur 1. Sikkerhed og stikprøvestørrelse. Stikprøve op til 400.

Usikkerhed på skøn for middelværdi ved krav til sikkerhed på 95 procent

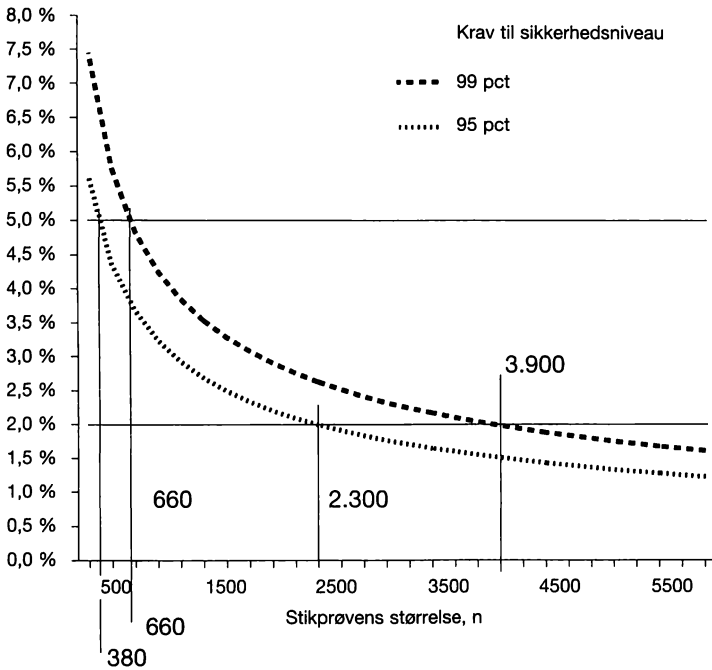

Med et krav til sikkerhedsniveau på 95% og sikkerhedsinterval på ± 5 procent skal stikprøven være på omkring 380 observationer, jvf. også figur 1. Er kravet til sikkerhedsniveau i stedet 99% skal stikprøven være på 660. Et meget lille interval for usikkerhed på ± 2 procent fås ved stikprøver på henholdsvis 2300 for krav til sikkerhedsniveau på 95 procent og 3900 ved krav til sikkerhedsniveau på 99 procent. Disse tal fås ved at aflæse x-aksen i figur 2 for de forskellige krav til sikkerhedsniveau og sikkerhedsinterval.

I samfundsvidenskabelige undersøgelser vælges ofte et sikkerhedsniveau på 95 procent. Krav til sikkerhedsintervallet afhænger i langt højere grad af den specifikke problemstilling, man undersøger.

Figur 2. Sikkerhed og stikprøvestørrelse. Stikprøve over 400.

Usikkerhed på skøn for middelværdi
ved krav til sikkerhed på 95 procent

Delpopulationer ved generel bevarelsesprocent

Store datamængder består altid af en lang række delpopulationer. I samfundsvidenskabelige undersøgelser er en del af disse kendte og ofte – delvis – beskrevne.² Det benytter man ved valg af stikprøvestørrelse og -plan.³

Historikeren har ikke samme muligheder, når kassation af arkivalier har fundet sted. Tænkte problemstillinger og krav til sikkerhed må fastlægges, når man vælger kassationsplan. I praksis vil det formentlig føre til, at man vælger en simpel og generel procedure for store datamængder. Den eneste »orden«, man måske kender, findes for arkivaliernes – mere eller mindre tilfældige »orden« på afleveringstidspunktet. For lægejournaler kan det fx være efter årstal og/eller afleverende institution. Andre karakteristika vil være ukendte. Det gælder fx journalpersonernes køn, alder, erhverv osv.

Er delpopulationerne ikke for små, kan de imidlertid dannes ud fra en simpel tilfældig stikprøve.

Ved simpel tilfældig udvælgelse af en stikprøve fra store datamængder vil den generelle udvalgsprocent (bevarelsesprocent) have stor betydning for hvor lille en delpopulation, man efterfølgende kan analysere meningsfyldt. Det følger af, at det absolutte antal observationer, der bliver tilbage i stikprøven, har stor betydning for præcisionen. En række alternative beregninger af denne type findes i tabel 3, der er baseret på resultater fra tabel 1, tabel 2 og figur 2.

Ønsker man meget stor præcision i sine udsagn om middelværdier af fænomener (+/- 2%), betyder en generel udvalgsprocent på 1,1%, at man kan udtale sig om delpopulationer, der oprindeligt bestod af ikke meget under 200.000. Øges stikprøveprocenten til 3,3 procent, kan man udtale sig om populationer ned til 70.000. Er udvalgsprocenten hele 9,9 procent kan man give sikre udsagn om populationer ned til 23.000.

De tilsvarende tal for langt svagere krav til udsagnskraft (+/- 20%) er delpopulationer på 2.500, 825, og 275 for generelle udvalgsprocenter på henholdsvis 1,1 procent, 3,3 procent og 9,9 procent.

Tabel 3. Mindste delpopulation, som kan behandles meningsfyldt ved forskellige udvalgsprocenter og krav til sikkerhed for udsagn (forventet middelværdi omkring 50 procent).

	+/-krav til sikkerhedsinterval.....			
		20%	10%	5%	2%
95 procent konfidensniveau					
Mindstekrav til stikprøvestørrelse		27	95	380	2.300
Udvalgsprocent	som kan fås fra en delpopulation på.....			
1,1 procent		2.500	8.600	35.000	200.000
3,3 procent		825	2.900	11.500	70.000
9,9 procent		275	960	3.800	23.000
99 procent kofidensniveau					
Mindstekrav til stikprøvestørrelse		46	170	660	3.900
Udvalgsprocent	som kan fås fra en delpopulation på.....			
1,1 procent		4.200	15.500	60.000	350.000
3,3 procent		1.400	5.200	20.000	120.000
9,9 procent		460	1.700	6.500	40.000

Det må være op til en professionel historisk vurdering – under hensyntagen til mulige problemstillinger i fremtidig forskning – at afgøre de mindste delpopulationer, man ønsker at bevare for eftertiden.

Tallene i tabel 3 kan anvendes som et groft skøn over muligheder og begrænsninger ved forskellige generelle bevarelsesprocenter. Tabellen kan anvendes til at skønne over mulighederne for at beskrive de forskellige tænkte delpopulationer, som et materiale kan indeholde. Det gives der en række eksempler på i det følgende.

Eksempler på anvendelse af tabel 3

Har man fx for hvert år 500.000 sygejournaler fra en befolkning på 4.300.000 (folketællingen i 1950) vil en bevarelsesprocent på 1,1% give 5.500 journaler. Det er for alle praktiske formål fuldt tilstrækkeligt til beskrivelse af forholdene for hele befolkningen i de enkelte år. Med et (højt) sikkerhedskrav på 99 procent kan man for de enkelte år opnå en præcision i udsagn på under +/- 2 procent (5.500 er større end de 3.900, som er anført i tabel 3).

En lille by med 10.000 indbyggere

Ønsker man derimod at beskrive forholdene i en by med fx 10.000 indbyggere får man – med en antagelse om at de oprindelige 500.000 journaler fordelte sig jævnt over de 4.300.000 indbyggere – en delpopulation på $10.000/4.300.000 * 500.000 = 1.163$. Med en generel udvalgsprocent på 1,1 er det er for lidt til at sige noget meningsfyldt for det enkelte år. Man kan således ikke beskrive udviklingen i byen fra fx 1964 til 1965.

Undersøger man derimod forholdene over flere år, fx ved sammenligning af to tiår, får man delpopulationer på $10.000/4.300.000 * 500.000 * 10 = 11.630$, som – med en udvalgsprocent på 1,1 – giver en stikprøve på ca. 130. Det er – med et konfidensniveau på 95 procent – tilstrækkeligt til et sikkerhedsinterval på under +/- 10 procent (130 er større end 95). For byen med de 10.000 indbyggere kan man derfor sammenligne grovere træk af forholdene i fx 1950'erne med forholdene i 1960'erne.

Øges udvalgsprocenten til 3,3 får man 38 observationer i stikprøverne for hvert år. Det er netop tilstrækkeligt til at belyse meget grove træk (+/- 20%) i de enkelte år. For delperioder af 3 år får man $3*38=115$, hvilket giver et interval på lidt under +/- 10 procent (115

er større end 95). For tiår får man $38 \cdot 10 = 380$, hvilket er tilstrækkeligt til at nå ned på et sikkerhedsinterval på +/-5%.

Øges udvalgsprocenten yderligere til 9,9 bliver sikkerheden endnu større.

Jyske og sjællandske småbyer

Har man fx journaler fra 10 små byer i Jylland og 10 små byer på Sjælland, kan oplysningerne fra de jyske byer behandles i en gruppe og oplysninger fra de sjællandske byer i en anden gruppe. Det kan for hvert år give to delpopulationer på fx $1.163 \cdot 10 = \text{ca. } 12.000$. Med en bevarelsesprocent på 1,1% giver det et sikkerhedsinterval noget under +/- 10 procent (12.000 er større end 8.600).

Med en generel bevarelsesprocent på 3,3% kan »Jyske småbyer i 1960'erne« sammenlignes med »sjællandske småbyer i 1960'erne« med et sikkerhedsinterval på +/- 2 procent, selv hvis man stiller det høje 99% krav til sikkerhedsniveau ($10 \cdot 12.000 = 120.000$, som svarer til det tal, der er anført under sikkerhedsinterval 2%, konfidensniveau 99% og udvalgsprocent 3,3 i tabel 3).

En større by med 50.000 indbyggere

I en større by med 50.000 indbyggere fås – med samme antagelser som ovenfor en delpopulation af journaler på 5.800. Med en udvalgsprocent på 1,1 kan den beskrives for de enkelte år med sikkerhedsintervaller mellem 10% og 20% (5800 er større end 2.500 men mindre end 8.600). Med en generel udvalgsprocent på 9,9 bliver sikkerheden bedre end +/- 5 procent (5800 er større end 3.800).

Arbejderkvinder og landhusmødre

Ved folketællingen i 1950 var der ca. 200.000 arbejderkvinder og ca. 130.000 husmødre i landbruget, mens hele befolkningen var på 4,3 mio. Hvis man – næppe realistisk – antager, at sygdom fordelte sig jævnt over hele befolkningen skulle 500.000 sygejournaler betyde, at der var delpopulationer på $500.000 \cdot 200.000 / 4,3 \text{ mio.} = \text{ca. } 23.000$ syge arbejderkvinder og ca. 15.000 syge landhusmødre. En generel bevarelsesprocent på 1,1 betyder, at sygdomsforholdene i de enkelte år kun kan beskrives med sikkerhedsintervaller på mellem 5 og 10 procent (en delpopulation på 8.600 giver +/- 10 procent og en delpopulation på 35.000 giver +/- 5 procent). Som for »byer« kan man dog med stor sikkerhed betragte udviklingen fra tiår til tiår.

Med en generel udvalgsprocent på 3,3 kommer sikkerhedsinter-

vallet under +/- 5 procent for de enkelte år (delpopulationerne er større end 11.500).

Lærerinder

Ifølge folketællingen for 1950 var der 9.100 kvindelige funktionærer i folke- og gymnasiskolen (formentlig altovervejende lærerinder). Med antagelser som ovenfor kan $500.000 \cdot 9.100 / 4,3$ mio. = 1.058 optræde i sygejournaler. Med en generel bevarelsesprocent på 3,3% er det lige netop muligt af beskrive meget grove forhold for denne gruppe (1.058 er lidt større end 825).

For tiår når man med en bevarelsesprocent på 1,1% netop ned under et sikkerhedsinterval på +/- 10 procent (10.580 er større end 8.600).

Arbejderkvinder i den lille by

Arbejderkvinderne udgør $200.000 / 4,3$ mio. = 4,6% af befolkningen. I den lille by »var der« 1.163 syge. Hvis arbejderkvinderne fordelte sig jævnt over landet ville der være $1.163 \cdot 4,6\% = 54$ syge arbejderkvinder per år i den lille by. Uanset stikprøvestørrelse kan de ikke beskrives meningsfyldt.

Med en generel udvalgsprocent på 9,9 kommer man netop op på at kunne beskrive meget grove forhold for tiår ($54 \cdot 10 = 540$ er lidt større en de 275, der ifølge tabel 3 giver et sikkerhedsinterval på +/- 20%).

Konklusion

En lille generel bevarelsesprocent er fuld tilstrækkelig, så længe man vil undersøge forhold i hele befolkningen.

Problemerne opstår når man vil undersøge og sammenligne delpopulationer. Naturlige delpopulationer findes for den »orden« som arkivalierne har ved afleveringen. Det betyder formentlig i praksis en »orden« efter afleveringssted (by) og år. For den enkelte lille by betyder en lav bevarelsesprocent, at man ikke kan beskrive forholdene for de enkelte år. Derimod vil selv en lille bevarelsesprocent give muligheder for at beskrive udviklingen fra fx tiår til tiår.

Der kan imidlertid dannes talrige andre delpopulationer fra materialet. Det kan være efter køn, alder, social klasse osv. I konkrete forskningsprojekter kan mange kombinationsmuligheder komme på tale. Så længe materialet kun klassificeres efter én dimension (fx

kun »sociale klasser«, eller kun »alder«), kan beskedne stikprøver stadig anvendes . Men hvis man vil krydsklassificere efter to eller flere karakteristika (fx 40-50 årige lærerinder i X-købing i 1955) bliver selv store udvalgsprocenter hurtigt til for små delpopulationer.

Efterskrift

De statistiske betragtninger i denne artikel er alle baseret på antagelser om, at man blot ønsker at optælle fænomener, der fordeler sig i to nogenlunde lige store grupper (Omkring 50%-50% og ikke væsentligt mere skævt end 10% – 90%). Ønsker man også, at sige noget om fordelinger inden for de enkelte delpopulationer øges kravet til stikprøvestørrelser tre til fire gange.

Ønsker man at beregne gennemsnit af variable (fx gennemsnitsindkomst) skal man kende fordelingen (fx indkomstfordelingen), for at kunne sige noget v.h.a. matematisk statistik. For variable, der »altid« har en værdi, der ikke er for »skæv«, kan man dog med tilnærmelse bruge ovennævnte resultater om optælling af fænomener. En gruppe lønmodtageres »gennemsnitlige lønindkomst« kan således beregnes ved hjælp af en forholdsvis lille stikprøve.

Er det forhold man vil undersøge i sig selv »skæv« kræves derimod en væsentligt større stikprøve. Nogle få har måske vundet 1 mio. kr. i tips, få har vundet nogle 1000 kr., men de allerfleste har ikke vundet i tips. Det er en meget skæv fordeling, og vil man beskrive befolkningens gennemsnitlige indkomst fra tips, skal man have en meget stor stikprøve.⁴

Det kan have betydning for bevarelse af arkivalier. Hvis fremtidige historikere vil undersøge emner, der betyder »meget for de få«, kræver det større stikprøver.

Endelig vil det man undersøger ofte i sig selv være et resultat af processer, der indeholder »noget tilfældigt«. Selv om man bevarer alle arkivalier, kan forskelle mellem små delpopulationer meget vel skyldes noget tilfældigt. Det gælder fx i udpræget grad sygdom. Statistiske beregninger, der også tager dette hensyn er komplekse, og ligger uden for rammerne af denne artikel.

Noter:

1. Som eksempel kan nævnes, at man op gennem 1970'erne og 1980'erne har anset en stikprøve på 2.000 landbrugsregnskaber for dækkende for

alle 70.000 danske landbrug. Det gælder ikke kun med hensyn til det samlede landbrugs produktion, omkostninger og indtjening. Med udgangspunkt i de 2.000 regnskaber er der tillige lavet undersøgelser for forskellige landbrug med en lang række forskellige karakteristika så som størrelse, landmandens alder, driftsform, region mv. Stikprøven er også anvendt til belysning af indkomstspredning mv.

2. For landbruget har vi fx totaltællinger for antal brug efter størrelse, beliggenhed, husdyrhold, arealanvendelse mv.
3. Har man på forhånd et vist kendskab til population kan man med såkaldt stratificeret tilfældig udvælgelse opnå en større sikkerhed med en mindre stikprøve. Det benyttes fx ved meningsmålinger, hvor forhåndskendskab til population stammer fra folketingsvalg.
4. Med eksemplet fra landbrugsregnskaber fås, at stikprøven med ganske stor sikkerhed kan bruges til at beskrive indkomst fra salg af korn; derimod er det vanskeligere at beskrive indkomsten fra arv.

Matematisk note:

I tabel 1 er sikkerhedsinterval angivet som $u_{(1+p)/2} \sqrt{\frac{h(1-h)}{n-1}} \sqrt{\frac{N-n}{N}}$

Det første led er henholdsvis 99 procent og 95 procent fraktilerne i en normalfordeling ($p=1\%$ eller $p=5\%$ for krav til sikkerhedsniveau på 99% og 95%). h er hyppigheden (her 50%). N er populationens størrelse, mens n er stikprøvens størrelse. Formlen gælder for N stor, n stor, men lille i forhold til N og h omkring 50 procent. For mindre stikprøver (specielt n mindre end 30 er det vanskeligere at angive usikkerheden).

Konfidensinterval for middelværdi, \bar{X} af normalfordeling med kendt varians σ^2 når stikprøvestørrelsen er n :

$$k = \bar{X} \pm u_{(1-p)/2} \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$$

For sammenligning af middelværdier i to normalfordelinger er konfidensintervallet:

$$\delta = \bar{X}_1 - \bar{X}_2 \pm u_{(1-p)/2} \sqrt{\sigma_1^2/n_1 + \sigma_2^2/n_2}$$

og såfremt $n_1 = n_2 = n$ og $\sigma_1 = \sigma_2 = \sigma$ fås:

$$\delta = \bar{X}_1 - \bar{X}_2 \pm k\sqrt{2}$$

Kilde: Erling B. Andersen, Niels-Erik Jensen og Nils Kousgaard: Teoretisk Statistik for økonomer. Akademisk Forlag 1985.

Anmeldelser

Finn Andersen m.fl.: Køge Bys Borgere 1753. En kollektiv biografi. ArkiVaria, Kbh. 1993. 210 s., 100 kr.

»Køge Bys Borgere 1753« er blevet til i anledning af landsarkivar Grethe Ilsøes 60-års-fødselsdag, og bogen bærer tydeligt præg af fødselarens interessefelter. For – som forfatterne fremhæver i forordet – der »er ingen tvivl om, at Grethe Ilsøe har sin geografiske sjæl deponeret i Køge«, og en væsentlig del af hendes forskning har drejet sig om 1700-tallets historie.

Der er dog ikke tale om et festskrift i traditionel forstand. Således er der hverken Tabula Gratulatoria eller bibliografi over fødselarens forfatterskab. Derimod har forfatterne stillet sig den opgave at ville kaste lys over en række arkivalier, der kunne fortjene at blive benyttet i langt større udstrækning, end det hidtil har været tilfældet. Også dette er i høj grad i Grethe Ilsøes ånd; som bekendt har hun gjort en stor indsats for arkivformidling, hvilket bl.a. er kommet til udtryk i publikationerne »Søg – og I skal finde« og »Over Øresund«.

Udgangspunktet for bogen om Køge er en folketælling, som den dynamiske stiftamtmand Holger Scheel tog initiativ til i 1753. Tællingen, der gengives in extenso, medtager alle personer undtagen de militære. For de enkelte husstande nævnes husstandsoverhovedets navn, erhverv og civilstand samt antallet af sønner, døtre og mandlige og kvindelige tjenestefolk. På basis af dette materiale foretager Finn Andersen en række analyser af husstandsmønster (hvor der skelnes mellem ejere og lejere), erhvervsstruktur og ejendomsforhold. Ejendomsconcentrationen var forholdsvis begrænset, idet 133 af de 171 ejere kun havde én ejendom, og kun 12 personer ejede mere end tre. I listen over store ejendomsbesiddere møder vi imidlertid – overraskende nok – flere udøvere af ydmyge håndværksfag: En kobbersmed besad 8 ejendomme, en snedker 6 og en skoflikker og en væver hver 4.

I afsnittet »Byens regnskaber« giver Jan Kanstrup en oversigt over købstadens inventarium og en redegørelse for kærner-, indkvarterings- og acciseregnskaberne. Især beskrivelsen af indkvartering er værdifuld, fordi dette emne hidtil har været stærkt forsømt af forskningen. Kanstrup påviser bl.a., at indkvarteringsskatten var langt den mest tyngende af de borgerlige byrder i Køge, at byen

modtog hjælpeskat fra købstæder, der var fri for – eller mindre belastet af – indkvartering samt at påligningen af indkvarteringskat foregik efter en ret så kompliceret nøgle.

Havnen var byens livsnerve, skriver Kanstrup. Men som så mange andre havneanlæg i 1700-tallet var skibbroen i Køge plaget af store problemer med tilsanding, og havneindtægterne var alt for små til at kunne gennemføre en effektiv istandsættelse. Fra centralt hold var man også meget tilbageholdende med at yde økonomisk støtte til sådanne projekter. Men efter et besøg i Køge udbad stiftamtmanden sig i 1752 en beskrivelse af havnens tilstand og et overslag over, hvad det ville koste at sætte den ordentligt i stand. Niels Pedersen Byoren, der fik til opgave at lave en beregning, holdt sig ikke tilbage. 78644 rd., lød hans vurdering – inkl. »et lidet batterie i en 8-kant til 8 á 10 canoner« og »Arbeydspenge og salarium over alle ting 36000 rd (!)«. Til sammenligning kan nævnes, at der i 1756 blev udarbejdet et overslag til en omfattende istandsættelse af havnen i Næstved. De totale udgifter til anskaffelse af muddermaskine, opmudring af fjord og å og anlæggelse af et langt stenbolværk blev opgjort til ca. 14000 rd. På denne baggrund er der vist ikke noget at sige til, at Byorens forslag ikke nåede længere end til stiftamtmandens kontor.

Steen Ousager gennemgår ligningslisterne til den årlige byskat. Han fremhæver, at »Byens Taxt« giver et værdifuldt supplement til skøde- og panteprotokollerne ved at belyse, hvem der boede i de enkelte huse til forskellige tider. Som i andre købstæder byggede skatteligningen bl.a. på en vurdering af de erhvervsdrivendes aktuelle næringstilstand. Men i Køge er denne taksering usædvanligt detaljeret, idet man kan se, hvor stor en del af en borgers samlede indtægt, der (efter taxérborgernes mening) hidrørte fra de enkelte næringsgrene. Ikke uventet hentede mange købmænd gode indtægter ved salg af øl og brændevin, men flere af dem synes også at have tjent ganske godt på pensionatsvirksomhed for overnattende bønder og på at have stillet vogne til rådighed for rejsende. Og hvad angår de tidligere nævnte håndværkere med »godssamlermani«, viser »Byens Taxt«, at kobbersmeden havde en betydelig kornhandel og at væreren havde større indtægter ved høkeri og værtshushold end ved sit håndværk! Det er bemærkelsesværdigt, at grund- og næringstaksterne blev suppleret af forskellige takster, som udelukkende blev lignet på indbyggere, der ikke var sat i skat efter næring. Bystyret i Køge synes altså at have tilstræbt en udjævning af skattebyrden på så stor en del af befolkningen som muligt. Det kunne

være interessant at undersøge, hvor udbredt et sådant ligningssystem har været i de danske købstæder.

Også Erik Nørres afsnit om kirken, latinskolen og de fattige giver solid dokumentation for, hvor righoldig en information, der kan hentes ud af et regnskabsmateriale. Nørr stiller det på spidsen ved at skrive, at kirkebogen på nogle punkter faktisk er overflødig takket være »det publiqve«s regnskaber. Han gør ligeledes opmærksom på, at regnskabsbilagene indeholder flere fattigskifter, der ikke findes i byfogedens skifteprotokoller, fordi fattigvæsenet tog det hele. Blandt de mange transkriberede kilder finder vi et par interessante ansøgninger om fattig- og begravelseshjælp samt en regning, der giver et usædvanligt godt indtryk af skolebørnenes klædedragt. Naturligvis får læserne også at vide, hvor det offentlige placerede sine penge. Den største overraskelse er, at både kirken, latinskolen og fattigvæsenet investerede i Det Vestindiske Kompagni.

Det sidste kapitel er skrevet af Jan Kanstrup og omhandler »øvrighedens øvrighed«, dvs. stiftamtmandens tilsyn. Her får vi et indblik i Holger Scheels overvejelser vedr. forholdene i Køge. Ligeledes giver Kanstrup eksempler på stiftamtmandenes betydning ved besættelse af magistratsembeder. Alt i alt virker afsnittet dog noget mere skitseagtigt end de øvrige.

Bogen afsluttes med en oversigt over andre arkivalier fra »Grethe Ilsøes landsarkiv«, der kan belyse livet i Køge anno 1753. Denne liste kan i et vist omfang råde bod på de mangler bogen også har. Vægten ligger så afgjort på det regnskabsmæssige, hvorimod fx retsvæsenet ikke er repræsenteret. Ved i så høj grad at koncentrere sig om bestemte emner har forfatterne imidlertid opnået en ganske god sammenhæng mellem de enkelte kapitler. Og som det turde være fremgået, lykkes det både at formidle kilder til lokal- og personalhistoriske formål og at give inspiration til komparativ byhistorie – en forskningsgren, der endnu er i sin vorden her i landet.

Jørgen Mikkelsen

Poul Steen: Gæld, kapital og rente. Præstøborgernes låneaktivitet 1695-1801. Skrifter udgivet af Lokalhistorisk Afdeling, nr. 9, København, 1992, 150 kr., 190 sider.

En meget benyttet arkivaliegruppe på landsarkiverne er skøde- og panteprotokollerne. De bliver efterspurgt af slægtsforskere og lokal-

historikere samt af folk, der her og nu privat eller professionelt er involveret i køb eller salg af fast ejendom. Fælles for disse benyttere er det, at det oftest kun er skøderne, og ikke panterne, der har interesse. Anderledes forholder det sig med Poul Steens bog.¹

Forf. gør opmærksom på, at hans oprindelige udgangspunkt var at undersøge, hvordan genopbygningen af Præstø efter brandene i slutningen af 1600-tallet, i 1744, 1750 og 1757 blev finansieret. Heraf er en undersøgelse af låneaktiviteten generelt (både tinglyste lån og løs gæld) blandt Præstøborgerne udsprunget.

Kildematerialet består foruden skøde- og panteprotokollerne af justitsprotokoller, skifteprotokoller, diverse regnskabsarkivalier i Rentekammeret (særlig skattemandtaller), diverse arkivalier i Sjællands Stiftamts arkiv, navnlig taksationsforretninger.

Resultaterne viser, at mængden af lån og lånesummernes størrelse var i vækst hele perioden igennem, også når inflationen tages i betragtning. Næsten alle Præstøborgere, der havde fast ejendom, ses at have optaget lån. Købmænd var dominerende som lånere, men også håndværkere var med, men almindeligvis kun med små, langfristede og stabile lån. Når det gælder långiverne var offentlige institutioner (f.eks. fattigkassen, overformynderiet) de vigtigste, men også gejstlige, embedsmænd, enker, bønder og arvinger var med. Det ser ud til at have været almindeligt, at standsfæller ydede lån til standsfæller.

Svaret på spørgsmålet om genopbygningens finansiering er, at der var tale om en kombination af statslig byggehjælp, landsomfattende kollektur og långivernes villighed til at forlænge lånenes løbetid og yde nye lån uden den sædvanlige sikkerhed. Først i 1761 skabtes en egentlig brandforsikring.

Præstøs ejendomme var perioden igennem højt belånte. Forf. formoder, at den tinglyste kapital har været nødvendig for byens næringslivs trivsel.

Gennem hele perioden eksisterede en lovbestemt maksimalrente. Det sandsynliggøres, at denne rentesats er blevet omgået ved, at lånerne ikke har fået hele det beløb, som panteobligationerne lød på.

Bogen er illustreret med i alt 47 figurer, grafer og tabeller, udarbejdet ved hjælp af edb. Men fremstillingen er ikke bare en fortolkning af disse, konklusionerne bliver sat i relief med en række konkrete menneskeskæbner, både typiske og atypiske.

Undersøgelsen kaster lys over Præstøs befolkning, dens økonomiske forhold og relationerne mellem de forskellige sociale grupper,

men man savner et videre sigte. Der er ingen overvejelser over, om og hvordan undersøgelsen bekræfter eller forøger vor viden om købstadsforhold i 1700-tallets Danmark, ja om socialhistorien generelt, undersøgelsen hæver sig ikke over det tilgrundliggende kilde-materiale. Der skulle ellers nok være muligheder: eksempelvis hedder det (s. 55), at låntagningen alt i alt giver »et billede af et samfund med økonomisk vækst«. Om embedsmændene får vi at vide, at skifterne efter dem i slutningen af århundredet i stigende grad bliver solvente, samtidig med at deres lånefrekvens bliver lavere (s. 94), og om gårdmændene oplyses (s. 115), at de i højere og højere grad optræder som långivere i løbet af århundredet. Også den kendsgerning, at standsfæller fortrinsvis ydede lån til standsfæller, burde kunne knyttes an til den generelle samfundshistorie og derved sætte et bredere perspektiv på undersøgelsens resultater.

Disse kommentater skal dog på ingen måde fordunkle, at der er tale om et grundigt og sobert stykke forskningsarbejde, der øger vor viden om de benyttede arkivaliers indhold, kildeværdi og anvendelsesmuligheder betragteligt.

Michael Bregnsbo

Note:

1. Hermed være ikke sagt, at oplysningerne om panteforhold ikke tidligere er anvendt i den historiske forskning. Forf. omtaler selv Per Bojes disputats »Danske provinskøbmænds vareomsætning og kapitalforhold 1815-47«, Aarhus 1977. Desuden kunne nævnes en anden disputats, nemlig Sigurd Jensen: »Fra Patriarkalisme til Pengeøkonomi. Studier over dansk Bondeøkonomi i Tiden mellem Midten af det 18. og midten af det 19. Aarhundrede«, Kbh., 1950, der periodemæssigt er delvist sammenfaldende med Poul Steens bog.

Nils Bredsdorff: Forvaltningspolitik og forvaltningsreformer. En undersøgelse af Forvaltningskommissionen af 1946 (1993)

Bogen er en art statusopgørelse over forfatterens arbejde med Forvaltningskommissionen af 1946. Udover en 50 sider lang teoretisk indledning rummer den i kapitlerne II-IV tre tilløb til en fremstilling af emnet, hvoraf det første bygger på trykt materiale, det andet inddrager interviews med et par endnu levende hovedaktører, og det tredje er frugten af B.s arbejde med en del af de utrykte kilder, han indtil nu har fundet i Rigsarkivet og andetsteds.

Bredsdorff medgiver, at den valgte publikationsform måske ikke

giver »et tilfredsstillende samlet billede af Forvaltningskommissionen«, men han anfører, at den til gengæld belyser hans arbejdsproces og »de forskellige tilganges mulighed for at give indsigt i emnet«.

Alt taget i betragtning ville jeg for min del foretrække, om Bredsdorff havde ventet med at offentliggøre sin bog, til han så sig i stand til at skrive den. Det skyldes ikke mindst det forhold, at B. flere steder udtrykker håb om at finde kommissionens mødereferater og andre centrale papirer i Forvaltningsnævnets sekretariatsarkiv. Heraf har han gennemgået og i et bilag til bogen fortegnet 69 af ialt 115 pakker; man kan kun ønske ham held under gennemgangen af de resterende 46.

Bogens udpræget foreløbige karakter afvæbner naturligvis i nogen grad anmelderen – men stiller ham samtidig i den situation, at han kan formulere ønsker til den endelige fremstilling. Her er da et par.

I afsnit II.1 er samlet en række offentligt fremførte ønsker om forvaltningsreformer fra 1945-46, der anslår grundtemaerne, demokratisering, decentralisering, rationalisering osv. Dette stof og hvad der yderligere måtte kunne findes af udsagn, fortjener strukturering og analyse mhp at de forskellige grupper, partier og personer identificeres, og deres standpunkter træder klarere frem. Ikke mindst interessante er Frit Danmarks tjenestemandsgupper, der umiddelbart efter Befrielsen førte sig frem med radikale krav bl. a. vedr. embedsstandens rekruttering og sindelag – til bekymring for de »gamle« tjenestemandsgorganisationer, og sikkert for flere. Formand for grupperne var en vis Viggo Kampmann, kendt fra Clarté-bevægelsen. Han har i sine erindringer med let hånd og uskyldig mine antydnet et forløb, der endte med, at han (igen) meldte sig ind i Socialdemokratiet. Der skal nok have været mere strøm på ledningerne end som så.

Hovedindholdet af kapitel III er aftryk af et interview med fhv. departementschef Erik Ib Schmidt, bilagt et notat om forvaltningsreformer, som EIS i 1946 skrev til Thorkild Kristensen. Derudover aftrykkes et brev til forfatteren fra fhv. rigsrevisor Jørgen Bredsdorff. De to tidligere embedsmænd er enige om at udpege departementschef K. H. Kofoed som den hovedansvarlige for, at FVK blev manøvreret væk fra de mere perspektivrige problemstillinger og over i kontorrationalisering. Men i øvrigt peger Jørgen Bredsdorff på et forhold, som jeg tror, det kan være værd at interessere sig for:

At et spørgsmål eller en sag, skønt hvergang »jordet« eller forhalet, bliver ved at dukke op igen. Det falder JB naturligt som eksempel at nævne rigsrevisionens overflytning til Folketinget, en sag som han selv var med til at rejse i FVK, men som først blev gennemført i 1992. På denne måde at forfølge de lange linier i enkelte spørgsmåls behandling er ofte mere givende end bestandigt at spørge om, hvad der umiddelbart kom ud af FVK eller om den i sine paroler ligner 1980'ernes moderniseringskampagner – hvilket forfatteren er noget forfalden til.

Erik Ib Schmidts forhold til FVK var i opstartsfasen perifert i den forstand, at han af departementschef Kofoed var sat udenfor døren pga. et notat, han efter anmodning havde udarbejdet til Thorkild Kristensen. Det er både i notatet, som er aftrykt i bogen, og i interviewet kendeligt, at det som navnlig interesserede EIS var, at der etableredes organisatoriske forudsætninger for en forbedret sam-ordning af den økonomiske politik – hvad der jo også lykkedes. Herom har både Kampmann og Erik Ib Schmidt i deres erindringer fortalt den ironiske historie. Medens Thorkild Kristensen i efteråret 1947 sad og sloges med sin Forvaltningskommission, spiste de to unge polit-løvere i hans ministerium frokost med Socialdemokratiets ledelse. Her aftales oprettelsen af det økonomiske sekretariat, en af de mest konsekvensrige forvaltningsreformer i efterkrigstiden.

I kapitel IV forsøger Bredsdorff at kvantificere FVK's prioriteringer ved at tælle »sager«, der omhandles i kommissionens betænkninger og rubricere dem efter sagområde. Det kommer der ikke noget fornuftigt resultat ud af, hvad B. vist selv er klar over. Han indrømmer, at der ikke kan tilvejebringes nogen operationel definition af en »sag«, og at en »sag« både kan være meget stor og meget lille. Kapitlets hovedindhold er iøvrigt de to centrale referater vedr. FVK's nedsættelse, hvoraf det ene er blevet til på traditionel vis, dvs. er udarbejdet af en fuldmægtig og lagt op igennem hele den hierarkiske instansfølge til og med ministeren. Det bør ikke narre nogen mht. hvem der har taget initiativet. Referatet er færdiggjort halvanden måned efter Thorkild Kristensens tiltræden som finansminister og uden tvivl på Kofoeds foranledning. Det andet referat er tilsyneladende udarbejdet af Kofoed selv – formentlig for at genvinde kontrollen med sagen efter at han havde opdaget, at ministeren og Erik Ib Schmidt gik og puslede med den bag hans ryg. Som B. påpeger, ånder referatet ikke den store begejstring for sagen, men det munder dog ud i et forslag om, at finansministeren nedsætter en forvalt-

ningskommission, og det skitserer en række væsentlige punkter til kommissoriet udover rationalisering, således decentralisering (hvorved K. rigtignok kun forstår udlæggelse af opgaver fra centrale til lokale *statslige* myndigheder), forholdet departement – direktorat, personalets arbejds- og uddannelsesforhold (selv det ømme spørgsmål: formiddagsstillingerne kryber K. ikke udenom).

Kofoed opnåede ikke med sit referat, hvad han ville. Thorkild Kristensen traf den fortvivlede beslutning selv at overtage formandsskabet i FVK. Derudover blev han formand for to af kommissionens hovedudvalg og hans ministerkollega Per Federspijel for to andre. Man må meget håbe, at Bredsdorff kan finde materiale, der belyser, hvorledes dette ejendommelige arrangement fungerede i praksis.

Når udformningen af bogen har voldt forfatteren ret store kvaler hænger det tydeligvis bl. a. sammen med, at han har sat sig et meget højt mål. Af den teoretiske indledning fremgår, at det er hans ambition at anvende såvel en forvaltningsvidenskabelig som en historisk tilgang til emnet. Dette skyldes, at Bredsdorff har tilegnet sig en stærkt kritisk holdning til resultaterne af de teoretiserende samfundsvidenskabers analyser af den offentlige forvaltning. Meget pointeret hedder det: »Jo længere tid jeg har arbejdet med både aktuelle og tidligere forvaltningsreformer, jo mere er det blevet klart, at den historiske detailindsigt og »brede periodefornemmelse« er et af de vigtigste forskningsmæssige forsvarsværker mod politologiske eller forvaltningsvidenskabelige tomme generaliseringer og platte abstraktioner«.

Det lyder jo helt godt i en historikers øren, men navnlig, synes jeg, fordi det af sammenhængen fremgår, at Bredsdorffs ærinde ikke er at udrydde teoridannelse i samfundsvidenskaberne, men at stille det krav, at den skal bygge på kendskab til og respekt for de specifikke historiske omstændigheder. Hans betragtninger er » en opfordring til selvbesindelse for syntetiserende politologer og kildefixerede historikere om at gå i gang med at diskutere disse tilsyneladende uløselige problemer i stedet for at lukke øjnene for dem«.

Det er et både sympatisk og relevant ærinde. Desværre fremføres det en postgang for sent. Det store, af det humanistiske forskningsråd inspirerede og finansierede projekt vedr. dansk forvaltningshistorie er allerede sat på skinner, uden at den af Bredsdorff efterlyste diskussion er søgt gennemført. Resultatet vil forudsigeligt være, at historikerne nok en gang skriver om de ældre perioder og polito-

logerne for første gang om de nyere – hver på deres egne præmisser. Bredsdorff forbliver således en enlig svale på sin egen uforudsigelige kurs.

Erik Stig Jørgensen

Hanne Willert: Store familier i små huse. 77 husfamilier i 1800-tallets Kyndby. (Kulturhistoriske skrifter nr. 29, Akademisk Forlag, 1992) 168 s. 158 kr.

Hanne Willert har skrevet en bog om landsbyen Kyndby ved Jægerspris i Horns herred. 1870'ernes Kyndby var en landsby med et stort overtal af husfamilier, nemlig 77 familier mod 16 gårdfamilier samt en præst og en lærer. Landsbyen havde en dokumenteret udvandring til København (Lis Højgårds materiale til undersøgelsen »Familieformer i et Københavnsk Arbejderkvarter, 1984), den var ikke særlig stor (469 personer i 1870-folketællingen), men den havde et tilstrækkeligt varieret sæt erhvervsbetegnelser til, at den kunne anvendes i nærværende undersøgelse.

For størsteparten af de 77 husfamilier var tilværelsen kummerlig. Som det generelt tog sig ud for resten af landet, kunne man også i Kyndby konstatere en eksplosiv tilvækst i klassen af husfolk i 1800-tallet. Dette betød mindre jordlodder og flere om at dele dem, der var. Én konsekvens af disse forhold var udvandringen til byerne, og en anden, der fulgte direkte af den forringede mulighed for at etablere sig, var en højere gennemsnitsalder for indgåelse af giftermål. Som noget interessant var der derimod ikke en højere gennemsnitsalder for førstegangsfødende.

Det var ikke nemt at brødføde familien udelukkende på de diminitive jordlodder, som de fleste havde. Derfor måtte både overhovedet i familien, moderen og tit også børnene ud at arbejde ekstra. Der var dog et enkelt plus fremfor så mange andre steder i landet. Svanholm gods, som ejede det meste af landsbyen, lavede ikke sine fæstemål om til kortfristede lejemål før meget sent i århundredet, og dette betød da en vis sikkerhed for, at de fattige familier kunne blive boende i deres huse.

Der kom en kraftig stigning i antallet af uægte eller tidligt i ægteskabet (indenfor de første 5 måneder) fødte børn i løbet af århundredet, når man fokuserer på huskvinderne. HW's opgørelse viser, at der i perioden 1814-70 blev født 46 % udenfor ægteskab, 21 %

tidligt i ægteskabet og 33 % indenfor ægteskabet. Disse tal skal dog sammenholdes med opgørelsen over alder ved indgåelse af ægteskab. Her viser HW, at gårdkonerne over hele perioden er ca. 2 år yngre ved ægteskabets indgåelse, og der derfor har været større sandsynlighed for, at de ville føde deres første barn indenfor ægteskab end for huskvindernes vedkommende. Generelt for huskvindernes alder ved ægteskab er der dog en faldende tendens gennem århundredet.

Mange af børnene både inden- og udenfor ægteskab døde dog inden konfirmationsalderen, og dette var specielt signifikant for børn af mødre, der senere blev gift med en anden end faderen - hvis de da blev gift. Det chokerende tal lyder på en overlevelsesprocent på 43 ved konfirmationsalderen, hvilket for børnene af mødre, senere gift med børnenes fædre, lå omkring de 81 %. Gennemsnittet for overlevelse til konfirmationen for alle børn lå ved de 74%. Yderligere havde tilvæksten hos især husfolk også en anden konsekvens, nemlig en styrkelse af 3-generationsfamilien, som hang tæt sammen med den forringede mulighed for etablering.

3-generationsfamilien var tilsyneladende gennem hele århundredet et almindeligt kendt fænomen i Kyndby. Den var mest explicit hos de familier, der boede i Kyndby gennem det meste af århundredet, men var også kendt hos de familier, der var tilflyttere til landsbyen. Nu er det jo indlysende, at man som bedsteforældre ikke kan bo hos mere end et af sine voksne børn ad gangen, og dermed optræde som ældste generation i familien, og det betyder, at 3-generationsfamilien logisk set ikke kan eksistere hos alle familier i landsbyen, hvis alle 3 generationer skal være direkte beslægtede. I stedet kan man iagttage det fænomen, at de ældre i landsbyen, der af den ene eller anden årsag ikke havde børn at bo hos, flyttede ind hos en familie, der »manglede nogle ældre«, officielt som logerende (folketællingernes betegnelse), men reelt som ældste generation i en 3-generationsfamilie. Ligeledes kan det ses, at de familier, der enten havde voksne børn eller slet ingen børn havde, tog plejebørn til sig, der ofte var nære slægtninge. Således mener HW, at den ideale opfattelse af en familie var en 3-generations»familie«, der kunne varetage alle de funktioner, som fandtes i en husholdning, hvadenten man var blodsbeslægtede eller ej. Dette er jo nok interessant ved en sammenligning med det 20. århundredes kernefamilie, der ikke eller meget sjældent indeholder medlemmer, der enten ikke er i familie med resten eller ikke i direkte familie med kernen.

Det er disse mangefacetterede emner Hanne Willert behandler i sin bog om husfolkene i Kyndby ved Jægerspris. Overordnet må man sige, at hun er kommet utrolig langt og vidt omkring med det anvendte kildemateriale. Faktisk er hun ofte kommet så langt omkring, at man som læser har svært ved at holde styr på alle de oplysninger, der serveres. Når man efter endt læsning læner sig tilbage og tænker over et helhedsindtryk, bliver man først imponeret over spændvidden, men så sniger der sig alligevel flere forbehold ind.

HW har som sit primære kildegrundlag folketællinger samt kirkebøger og realregistre fra sognet. Derudover anvender hun kirkebøger fra tilstødende sogne til underbygning af forløbsanalysen samt matrikelkort og mandtalslister fra Statistisk Bureau. Folketællingerne bliver anvendt til at konstruere en tværsnitsanalyse, et øjebliksbillede, af landsbyens indvånere, hvor kirkebøgerne bliver anvendt til forløbsanalysen, en kortlægning af familieforholdene gennem hele århundredet.

HW stiller store krav til folketællingerne. Hun kritiserer dem for, at de ikke i højere grad afspejler de faktiske familieforhold i de enkelte husstande, men kun explicit gør rede for slægtskabet mellem forældre og små børn. Det er fx således ikke muligt ved umiddelbar gennemlæsning af folketællingerne at konstatere slægtskab mellem to ægtepar i samme husstand, selvom det via kirkebøgerne ofte er muligt at identificere det yngste ægtepar som datter/søn og svigerditto til det ældste ægtepar. Ligeledes kritiserer hun folketællingerne for ikke at afspejle den reelle virkelighed omkring arbejdsforhold for både mænd, kvinder og børn, idet det ikke er muligt at synliggøre husmænds ofte flere forskellige slags arbejde, kvinders »reproduktionsarbejde« (hvilket forfærdeligt ord!!) og deres arbejde udenfor hjemmet, samt børns utvivlsomme deltagelse i forskelligt sæsonpræget arbejde.

Spørgsmålet er, om ikke HW forlanger for meget af folketællingerne. Hvad der egentlig er folketællingernes præmis, gør hun ikke så meget ud af, men jeg kan ikke forestille mig, at det var en af de fremmeste opgaver ved folketællingerne at kortlægge familieforhold, idet det ifølge HW kun er 1870-folketællingen, der har en speciel rubrik til »Stilling i familien« (s.145). Med hensyn til kategoriseringen af arbejdet, kan man i vejledningen til folketællingen se, således som HW også selv oplyser, at det er det primære erhverv, der skal anføres. Det forklarer manglen på anførslen af husmænds ofte

flere erhverv, mens det med hensyn til kvinders og børns erhvervsarbejde nok ikke er noget, man kan klandre folketællerne for. Kvindernes ligeberettigelse lå dengang meget langt væk fra bevidstheden hos de fleste mennesker, kvinder som mænd, og børns retsstilling samt børnepædagogik var vist ikke engang opfundne begreber.

Rent fremstillingsmæssigt har jeg en væsentlig anke. Der er alt for mange tabeller til belysning af de kvantitative opgørelser i tværsnitsanalysen, hele 16 indenfor et kapitel på 40 sider. Det ville have hjulpet gevaldigt på fremstillingen, om tabellerne havde været et appendix, og der var blevet gengivet de overordnede konklusioner i kapitlet. Som en anden væsentlig anke mod statistikken er den tilfældige og til tider direkte betænkelige måde, at den er anvendt på. Et eksempel på den tilfældige måde er opgørelsen over, hvornår kvinderne fik deres første barn (s.130). Tabellen nævner kun huskvinderne indenfor en given årrække (1814-70). Gårdkvinderne skal man kigge efter i noten til tabellen, og der er de angivet i en anden årrække end huskvinderne (1823-69), hvilket gør det temmelig svært, for ikke at sige nærmest umuligt, at foretage en sammenligning. Det har ikke været HW's intention at undersøge gårdkvinderne lige så grundigt, men når hun medtager dem i noten, må man forvente en overensstemmelse i opgørelsen. Et eksempel på den betænkelige opgørelse finder man i kapitlet om tværsnitsanalysen under afsnittet om aldersfordeling. Her medtager HW tyendet, som hun ellers ikke beskæftiger sig særskilt med, under pyramiden for husfolk. Hun skriver, at når hun *»anbringer tyendet i denne pyramide (husfolkenes, red.), kommer den til at se lidt mere »normal« ud, hvilket bekræfter min formodning om, at de fleste tjenestefolk kom fra husene«* (s. 40).

Bogens store force ligger i kapitlet om de uægteskabelige børn og deres egen samt deres mødres skæbne. Dokumentationen er i hvert tilfælde tilstrækkelig til at overbevise enhver om, at vores formødre ikke var de rene dydsmønstre og ventede med intim omgang med det modsatte køn til efter ægteskabets indgåen. Man må således konstatere, at der var en enorm diskrepans mellem virkeligheden og samfundets officielle moral, hvilket så sandelig kommer til udtryk gennem dødeligheden hos de uægteskabelige børn, hvis mor enten forbliver enlig eller gifter sig med en anden end faderen.

En anden interessant pointe i dette kapitel omhandler spædbørnsdødeligheden. Man skulle umiddelbart tro, at spædbørnsdødelighed ville knytte sig til dårlige boligforhold, men faktisk påviser HW, at

spædbørnsdødeligheden var større blandt gårdfolk end blandt husfolk samt mere udbredt hos de kvinder, der fik mange børn. HW knytter derfor en sammenhæng mellem fysiologi hos moderen og spædbørnsdødelighed fremfor den sædvanlige socialt betingede sammenhæng. Det er da nytænkning.

I presse materialet samt i bogens forord og problemformulering lægges der op til en diskussion af de forskellige metodiske tilgange til familieanalyse, men jeg følte mig ikke særlig meget klogere ved bogens slutning. Der er i problemformuleringen en smule diskussion af familiebegrebet ud fra en kultursociologisk synsvinkel, herunder citerer fra franskmændene Philippe Ariès'værk *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Regime*, men jeg forventede i dette kapitel en nøjere redegørelse for den foreløbige forskning indenfor området og en aktiv stillingtagen. Jeg syntes, at jeg ventede forgæves. For mig at se var hendes eneste redegørelse for dette, at etnograferne har anvendt forløbsanalysen på gårdfolk, og demograferne har anvendt tværsnitsanalysen på en hel landbefolkning. Det fremgår ikke, hvorfor det så er banebrydende at foretage begge typer analyser på husfolk.

Det generelle indtryk af bogen er således, at der er blevet foretaget et kæmpearbejde, hvor forfatteren har villet for meget, og dermed har præsteret en bog, som ville have vundet i styrke ved mere snævert at have fokuseret på færre emner samt ved en grundigere gennemarbejdning af den anførte statistik. Dog må en historiker nok indrømme kultursociologien et langt mere nuanceret familiebegreb, som er en væsentlig styrke i et sådant arbejde, men vil samtidig pointere, at der er steder i fremstillingen, hvor en historiker kunne have afværget nogle lidt uheldige og lidt for hurtige konklusioner.

Charlotte Steinmark

Erhvervsarkivets arkivoversigter bd. 2. Arkiver fra handels-, hotel- og transportvirksomheder m.v. Ved Erik Korr Johansen. Erhvervsarkivet 1993, 336 sider, illustreret.

Det foreliggende bind er et led i en planlagt serie på 3 bind, som tilsammen skal rumme en oversigt over Erhvervsarkivets ialt ca. 50 km. arkivalier. I 1991 udsendte Erhvervsarkivet en oversigt over virksomhedsarkiver inden for landbrug, industri og håndværk m.v.,

og det nu foreliggende bind 2 omfatter engros- og detailhandel, restaurations- og hotelvirksomhed, transport- samt kommunikationsvirksomhed. I begge de indtil nu publicerede bind findes omfattende registre over firmaer og personer, topografisk register samt branche- og fagregister.

Oversigten meddeler – alfabetisk ordnet inden for hver gruppe i kommunenummerorden – oplysninger om hvert enkelt arkiv. I visse tilfælde får man i tilgift historik om virksomhederne, hvad der selvsagt er af stor værdi for brugeren (bl.a. navneskift). Undertiden angives det enkelte arkivs omfang i hyldemeter, ellers specificeres antallet af dets delelementer. Yderår angives – hvilket også gælder rækkerne af arkivalier inden for det enkelte arkiv, hvorved man ikke får oplyst, om der er huller i rækkerne som det fx er tilfældet med handelshuset I. P. Suhr (s. 21), hvor der tidligere er foretaget omfattende kassationer – ganske vist før Erhvervsarkivet blev oprettet! Kassationer har i tidligere tid ramt disse arkivalietyper hårdt. fx har Ribe stampemølle (s. 59) eksisteret siden 1588, men om den er stort set kun bevaret arkivalier fra vort århundrede. Arkiverne er i det store og hele fra 2. halvdel af forrige samt fra dette århundrede. Der er dog undtagelser, bl.a. en række mindre købmandsarkiver fra 18. århundrede.

Arkivbestanden rækker fra det ganske små til det meget omfattende som fx en række rederiarkiver. Arkivalierækkerne indeholder vel i de nogenlunde velbevarede arkiver hvad man umiddelbart forventer, men herudover også en del uventet stof. Således aflejringer af private papirer (egentlige privatarkiver), kurioser (om end nyttige ting!) som »bøger over dubiøse debitorer» 1866-75 i firmaet Palludans Eftf., Varde, rejsedagbøger og fx i Ø.K.s arkiv admiral de Richelieus erindringer. Hvem skulle således have troet, at der lå noget om Ålborg Sangforening af 1843 i Chr. Simoni kulimport, Ålborg? Nogle firmaarkiver oplyser om konsulatvirksomhed, og oversigten rummer tillige repræsentation af danske virksomheder i udlandet.

Det er fint, at der med denne nyttige og brugervenlige arkivserie omsider er kommet en åbning til Erhvervsarkivets rigdomme, så at den udenforstående ikke længere stort set er henvist til de årlige accessionsoversigter i Erhvervsarkivets Årbog.

Hans Kargaard Thomsen

Personarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. Ved Lars Henningsen (Flensbog 1993, 80 sider. Nr. 3 i Arkivserien, som udgives af Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig).

Siden 1989 har der eksisteret et selvstændigt arkiv ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg, hvortil der siden 1950'erne og efterhånden i stigende omfang er afleveret personarkiver. Ved nytår 1993/94 var beholdningen vokset til ca. 350 selvstændige personarkiver (ialt ca. 150 m. arkivalier). Supplerende arkivalsk materiale findes i andre arkiver og samlinger, især i det sønderjyske landsarkiv i Åbenrå. Centralbiblioteket har i de senere år været flittig til at udsende arkivoversigter, således foreligger nu sådanne over sydslesvigske foreningsarkiver og danske kirkebøger. Om personarkiverne oplyser Lars Henningsen i denne oversigts forord, at fælles for arkivskaberne er tilknytningen til det danske mindretal i Sydslesvig. Der er ved institutionen i Flensborg meget få arkiver i behold fra tiden før 1850, og hovedparten er fra vort århundrede. Af en ganske instruktiv oversigt over arkivskabere (s. 8) fremgår, at lærerne er stærkest repræsenteret i samlingerne (19 %), derpå følger landbrugere med 12 % og håndværkere med 10 %. Præster er repræsenteret med 7 %.

Arkivfortegnelsen er en illustreret summarisk førsteorientering, men indeholder bl.a. nyttige henvisninger til andre arkivalske samlinger, hvor et arkiv er splittet mellem forskellige institutioner. Det gælder fx privatarkiverne efter redaktør Jens Jessen og politikeren Gustav Johannsen. Om A. D. Jørgensen kunne det i øvrigt godt have været oplyst, at der findes et arkiv efter ham i Rigsarkivet. – Vi får af oversigten at vide, om et arkiv stadig henligger uordnet. Meget prisværdigt er, at den tillige oplyser vedkommende arkivskabers lokale tilhørsforhold. Det er et godt udgangspunkt både for videregående studier og punktundersøgelser.

Hans Kargaard Thomsen

Sådan set – Erindringer fra og om Det kongelige Bibliotek. Indsamlet og udgivet i anledning af 200-års jubilæet for bibliotekets åbning for publikum den 15. november 1993 (1993, illustreret, 215 s.)

Iflg. overbibliotekar Erland Kolding Niensens forord er 200 års jubilæet taget som anledning »til at indsamle personlige erindringer fra

og om biblioteket for at fastholde miljøet, som det har været oplevet gennem de sidste par menneskealdre». Bogen er delt i to hovedafsnit, erindringer om biblioteket set henholdsvis udefra og indefra, foruden bidrag om folkemindesamlingen. Blandt de tolv bidrag om huset oplevet udefra er et længere afsnit af en arkivmand, *Carl Rise Hansen* (s. 37-51).

Bogen skildrer perioden fra 1930'erne til 1970'erne. Der er mange gentagelser – det kan vist ikke undgås i en bog af denne art –, men totalindtrykket er en serie levende og læseværdige beretninger om en institution, mens denne endnu var nogenlunde statisk og uforanderlig (i hvert fald set udefra). Læsesalsgæster og ansatte passerer revy for læseren, de fleste gør et sympatisk indtryk. Adskillige af erindringsartiklerne er endog meget morsomme, bl.a. *Jacob Thomsens* »En studentermedhjælperes erindringsglimt fra 1955« (s. 135-137). Og midt i det mere nostalgiske kommer der også vidtrækkende betragtninger, således fx *Lars Peter Rømhilds* konstatering s. 63 af følgerne af den almindelige adgang til bibliotekets herligheder, nemlig at det medfører nedslidning og kaos, når folk »opdager adgangsretten og virkelig bruger den«. Det er jo netop risikoen i de ressourcemæssigt anstrengte tider, som alle kulturinstitutioner nu om dage må leve med. Bogen er et værdifuldt og originalt bidrag til dansk kulturhistorie i vort århundrede.

Hans Kargaard Thomsen

Skifter fra Køge 1597-1655. Udgivet ved Gerd Neubert af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. København 1992, 482 s., ill.

Skifter, dvs. opgørelser og delinger af afdødes boer, giver centrale oplysninger om kulturelle og formuemæssige forhold i det førindustrielle samfund. Det blev allerede tidligt erkendt af slægtsforskere, historikere og etnologer; men specielt for en snes år siden var skifter genstand for megen opmærksomhed. Muligheder og problemer i det danske materiale skitseredes 1968 af Johan Jørgensen i hans »*Skifter og testamenter*«, mens den internationale forskningsresultater bl.a. blev fremlagt i »*Probate Inventories. A new source for the historical study of wealth, material culture and agricultural development*«, udgivet af A. van der Woude og A. Schuurman (Wageningen 1980). Det er glædeligt, at skiftetforskningen med Gerd Neuberts

publikation får nyt materiale, særlig da hvis det kunne animere til en genoptagelse af problemorienteret forskning i denne givtige kildegruppe. Eventuel ny forskning vil i øvrigt også kunne drage nytte af Landbohistorisk Selskabs udgave af skifter fra et landligt miljø – »*Bondeskitter fra Smørum og Lille herred 1644-48*« – fra 1984.

Gerd Neuberts udgave omfatter 24 boopgørelser fra Køge fra årene 1597-1655, udvalgt i 5 skifteprotokoller i Køge Byfogeds arkiv i Landsarkivet for Sjælland. Problematisk er det, at der er tale om en selektion. Det er nok muligt, at udvalget er fornuftigt, og at størstedelen af de »småfolks-skifter«, som mangler, ikke havde givet forskningen det store udbytte; men det forbliver et problem, at kun en brøkdelen af de i alt 406 overleverede skifter fra tiden 1596-1663 er medtaget, eller rettere, at udvalget ikke er sket ud fra nøje definerede retningslinjer. Den, der skal arbejde med materialet ud fra statistiske principper, vil stadig være nødt til at gå til originalerne. Overvejelserne om denne sag i det ellers udmærkede forord er ikke tilstrækkelige, men bortset herfra fortjener publikationen ros. Hvert publiceret skifte indledes med en kort og præcis præsentation, og også skifter udgivet andetsteds er omtalt.

Socialt stammer en del af skifterne fra håndværkere, nemlig fra en guldsmed, en kedelsmed, en skrædder, en skinder, en skomager og en væver. Bedst er dog byens »øvre lag« dækket med en præst, en borgmester, en byfoged, en tolder, fire købmænd, fire kræmmere samt en skipper, og dette befolkningslags livsvilkår og kultur lader sig meget fint belægge.

De var bestemt ikke alle hjemmefødninge. Et par håndværkere var født i Holland, en kræmmer i Westphalen og en i hertugdømmet Slesvig. Købmand Klaus Bagger sendte sine sønner på uddannelse og handel rundt om i Europa, i skiftet efter Baggers enke nævnes bl.a. sønnen Eriks rejse til Paris via Amsterdam. Det fremgår videre, at købmænd og kræmmere ofte hentede deres varer i Lübeck, Hamburg eller Amsterdam.

Litteraturen på de velhavende borgeres hylder var også yderst varieret og omfattede alt fra religiøse og historiske værker til kogebøger. Byfogeden Hans Siersen, der døde 1627, besad over 40 bøger.

En af de store overraskelser i udgaven er, at velhavende borgere faktisk var særdeles rige på luksusprodukter. Som udgiveren bemærker i forordet: »Forskere bliver forbløffede, når de hører om diamanter, kilovis af sølvtøj, silke, fløjel og pelsværk hos solide borgere i en provinsby«. Prægtige smykker passerer revy: »en syv dobbelt

halskæde med et kontrafej i og fire diamanter og en perle« besad sognepræsten Christen Glob ved sin død i 1633: værdi 184 daler. Tolderen August Wellauf, der må have været egentlig samler, glædede sig bl.a. over »2 *indiansche scheer med sølff beslagen*«. I en lille opsats »Guldmønter og skuepenge hos Køges borgere i 1600-tallet« (Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad 1992, s. 159-160) har Jørgen Steen Jensen peget på det overraskende antal guldmønter i Køgeskifterne, bl.a. netop hos Wellauf.

Man finder udblik og pragt hos borgerne, men det lokale fundament træder dog også frem med vægt. Naturligvis lader borgerens besiddelser af hus og grund sig belyse. Det gælder både købmændenes store hovedgårde i byerne og småhuse og lejevåninger. Engang imellem havde borgerne åbenbart også indkomster som godsejere; således nød købmanden Klaus Bagger godt af en årlig landgilde på 2 pund byg af en gård på Stevns. De handlendes relationer med by og opland dokumenteres i øvrigt i lange fortegnelser over udestående beløb; typisk er oplysningen om, at bonden Jens Pedersen i den stevnske landsby Sigerslev skyldte kræmmeren Lambert Ibsen for en tønde sild ved sidstnævntes boopgørelse i 1626. Skyldnerlisterne er udskrevet fra købmændenes regnskabsbøger, som beskrives »den brune hovedbog«, »den hvide bog i kvart«, »den nye grønne indenbys bog« etc. etc. Der er altså i skyldnerfortegnelserne oplysninger om tidens regnskabsvæsen og arkivforhold, men først og fremmest muliggør fortegnelserne studier i købmændenes forskellige handelsprofiler og i byens opland. Selv en overfladisk gennemgang viser, at forbindelserne med bondesamfundet har været yderst livlige og mangespektrede. Egentlige rurale træk i byen træder frem i de hyppige omtaler af kvæg hos borgerne. Skipper Rasmus Pedersen, der døde 1638, besad således 2 unge stude og 1 kvie, der var udstationeret hos Jens Madsen i Strøby, samt yderligere 3 unge stude, 3 køer, 1 kvie, 14 får og lam og 4 ungsvin.

En hel lille verden er åbnet med denne udgave. Med lidt medbragt fantasi og viden ledes vi på guidede rundture i Køgeborgernes hjem, fra loft til kælder, og fra hjemmene går tråde ud til familie og forretningsforbindelser. Det er nu op til forskere i 1600-tallets økonomi og kultur at stille deres spørgsmål. Når de gør det, er de godt hjulpet ved udgavens omfattende personregister, et sagregister og en oversigt over mønt, mål og vægt.

Bjørn Poulsen

»Over Øresund – en vejledning for slægtsforskere« hovedred.: Steen Ousager, *Arki-Varia, Landsarkivet i Lunds skriftserie nr. 3, København 1993, 74 + 60 sider ill. – pris: kr. 100,- dkr.*

Så kom der en virkelig håndsækning til de slægtsforskere, som ønsker at følge spor på den ene eller anden side af Øresund! Landsarkiverne i København og Lund har sammen med stadsarkiverne i København og Malmø udarbejdet nærværende bog, hvis ambition er den enkle »at bruges som en første orientering og vejledning i det morsomme, men også omstændige og tidkrævende efterforskningsarbejde«.

Er det så lykkedes?

Bogen er i hvert tilfælde opbygget meget pædagogisk. Læst fra den ene ende orienteres man om de danske forhold og læst fra den anden tilsvarende om de svenske. Ikke nok med det; de danske forhold er beskrevet på svensk og de svenske forhold tilsvarende på dansk. Hertil kommer at de to afdelinger er opbygget på samme måde. Først et afsnit med grov historisk skitse vedr. danske i Sverige og vice versa, dernæst en indføring i håndbøger, så en præsentation af hovedkilderne, af særlige kilder, oversigt vedr. arkivinstitutterne i det pågældende land og endelig en case.

Gennemgangen(e) af de to landes hovedkilder er naturligvis det centrale i bogen. Som svenske kilder drejer det sig om *husförhörslängder, in- och utflyttningslängder, födelse- och dopböcker, flyttningsattester, lysnings- och vigselböcker, död- och begravningsböcker, bouppteckningar* samt *mantalslängder*. Tilsvarende præsenteres de danske hovedkilder, nemlig *kirkebøger, folketællinger, skifter, lægdsruller, vielsesprotokoller for borgerlig vielse* samt *de særlige register- og dødsblade, mandtalslister, begravellesprotokoller, kopulationsprotokoller og lysningsprotokoller* for København.

Gennemgangen af disse kilder er lavet med sikker hånd. På en glimrende måde er det lykkedes forfatterne at holde balancen mellem at beskrive kildernes optimale muligheder og så de mange detailbegrænsninger slægtsforskeren vil støde på. En særlig finesse, som virkelig er en hjælp for mange ud over slægtsforskernes kredse, er, at man for de enkelte kilder også har nævnt hvilke specielle hjælpemidler, som findes på arkivinstitutterne. Enkelte steder undres man dog over, at forfatterne stort set vælger at fortælle det samme i præsentationsteksten og i den enkelte kildetyperes skema. Her kunne pladsen måske være brugt bedre.

Generelt har forfatterne valgt mere eller mindre at hoppe med på populæropfattelsen af, at svenskere har det så utrolig meget lettere end danskere pga. af de berømte husförhörslängder. Det er rigtigt, at denne kilde i mangt og meget kombinerer de tilsvarende kirkebøger og folketællinger, så slægtsforskeren, som leder efter personer i Sverige, slipper for en del opslag. Når det så er sagt, så skal man dog også huske på, at husförhörslängderne »kun« er en hjælp for 1800-tallet samt at de danske hovedkilder med tilsvarende grundoplysninger, nemlig kirkebøger og folketællinger trods alt findes stort set komplet for den periode. Sagt på en anden måde, så gør eksistensen af husförhörslängder i Sverige *bare* den typiske slægtsforskers indledende arbejde tilbage til ca. 1800 *endnu* lettere. Det store slid starter jo først dér. Skal man endelig argumentere for det enestående ved husförhörslängder, var det mere relevant at fremhæve og ikke bare nævne de mange bioplysninger, som ofte *kan* findes der, nemlig skolekundskaber, vandel o.l. som i Danmark skal findes i specialkilder spredt på mange arkivfonds.

Når forfatterne i den grad orienterer sig mod netop slægtsforskrens problemer i 1800-tallet opstår andre underlige kommentarer. F.eks. bliver de svenske mantalslängder betegnet som et materiale som især er anvendeligt som erstatning for andre kilder. Det er ganske rigtigt for 1800-tallet, hvor især husförhörslängder næsten helt erstatter brugen af mantalslängder, men man skal dog blot før ca. 1810 for at opleve mantalslängderne som helt centrale.

Størst forskel i behandlingen af danske og svenske forhold findes i præsentationen af de to landes arkivvæsener. For danske forhold præsenteres dels det statslige arkivvæsen og dels stadsarkivet i København, men det glæder naturligvis undertegnede som repræsentant for et lokalarkiv at også disse institutioner er nævnt. På den svenske side nævnes det statslige arkivvæsen o.l. hvorefter læseren desværre skal have at vide, at der ikke findes lokalarkiver som i Danmark. Det var dog pokkers! Folkrörelsesarkiverne er ikke egentlige lokalarkiver, men samler dog mange foreningsarkiver og ofte undgår de jo ikke tillige at modtage andre typer af privatarkiver. I Skåne er der indtil videre ganske rigtigt ikke organiseret folkrörelsesarkiver i samme målestok som i det øvrige Sverige, men der findes f.eks. større arbejderbevægelsesarkiver i både Lund, Malmø, Helsingborg, Landskrona osv. I fagbevægelsens arkiver findes mange personoplysninger, som kan være interessante for slægtsforskeren for perioden efter ca. 1870. Ikke mindst oplysninger vedr. de samfundslag

som hører til på begge sider af Øresund, kan med fordel søges i de nævnte arkivinstitutioner. Når vi ser bort fra disse skønhedspletter, og det gør man med lethed i denne bog, så må vi ønske slægtsforskerne i Øresundsområdet tillykke med denne prisbillige håndsrækning fra de to lands- og stadsarkiver.

Henrik Zip Sane

Wilhelm von Rosen (udg.), Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse II: 1848-1990, bind 1-4. (København: Rigsarkivet/G.E.C. Gad, 1991) ISBN 87-7797-124-7. 2082 sider.

Det føles specielt at skulle anmelde et værk, som ikke bare er en bog. Rammerne er sprængt, når værkets organisation er dannet efter organisationen i en hel afdeling i Rigsarkivet, og værkets indhold på mange måder er en frugt af det samlede arbejde i afdelingen. Diskrete initialer og en forfatterliste med 27 navne afslører, at der står mennesker bag; men ellers er det sandelig afdelingen som sådan, der taler.

Det har den ære af, for der er tale om et arbejde af meget høj kvalitet. Man finder en klar disposition og typografi, koncise og indholdsrigge tekster. Der er gjort meget ud af de fortegnelser, registre og krydshenvisninger, der skal gøre det muligt for læseren at bevæge sig i den store stofmængde. Tilsammen udgør teksterne en lakonisk administrationshistorie for de 143 år. De kan også læses som en kort syntese af en del af den politiske historie, nemlig den del som førte til noget, som blev til praksis, og dermed til forvaltning. Det giver værket interesse ud over det arkivmæssige, især for de seneste års vedkommende, hvor der savnes historiske fremstillinger. Værket bevarer sin fulde værdi på dette punkt helt til slutåret 1990, fordi man har fremtidssikret det ved at tage myndigheder med, som endnu ikke har afleveret arkivalier. Illustrationerne siger på fin vis noget om arkivernes fysiske udformning, og om det embedsværk, der skabte den.

Stilen i værket har ofte en bureaukratisk duft, men det passer jo godt til genstanden. Der kan sikkert findes nogle fejl på de godt to tusinder sider, men de vrimler sandelig ikke. Min jagt på rigtige fejl har været frugtesløs, og jeg har kun kunnet finde en enkelt mager trykfejl s. 1042. Hvis man skal finde fadæser må man vist snakke med forfatterne.

Der er kort sagt tale om et arbejde af høj kvalitet. Hvis man skal diskutere noget må det være præmisserne. Værket er en oversigt over et proveniensordnet arkiv. Som sådan er det et katalog over provenienser med en beskrivelse af deres historie, foruden af deres arkiv (som nævnt inklusive provenienser, der endnu ikke har afleveret arkiver). Der stilles det sædvanlige krav til benytteren af proveniensordnede arkiver, at forstå forvaltningens opbygning for at benytte dens arkiv. Den forvaltningsmæssige orden er arkivordenen, og tillige det heuristiske princip.

Det er godt; men der er et heuristisk problem på grund af materialets omfang. Alle metoder til informationssøgning bliver sat under pres, når materialet vokser i størrelse. Sådan må det være, fordi søgningen er en fravalgsproces. Når materialet bliver større er der på hvert trin af søgeprocessen mere, som brugeren skal tage stilling til, før det kan vælges fra som irrelevant. Proveniensprincippet er til en vis grad robust over for dette problem, fordi det giver en hierarkisk orden, og søgetiden i et hierarkisk »træ« ikke vokser så hurtigt med mængden, som søgetiden i en lineær liste. Ikke desto mindre føles det tungt at tumle to tusind sider. Indholdsfortegnelserne bliver lange, og for hvert hovedpunkt bliver der et dybere hierarki af underpunkter, der dukker op som indholdsfortegnelser inde i værket.

Når værket er så stort mærker man også mere til den hierarkiske ordens svaghed, at to »kviste« på det hierarkiske træ, hvis hovedgrene er skilt langt nede, godt kan være ganske nær hinanden i en emnemæssig betragtning. Det viser sig i værket som hyppige krydshenvisninger, og i en mulighed for at lave endnu flere. En hel del af henvisningerne peger ud af værket, især til bind I af *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets Benyttelse*. Nogle af disse henvisninger kan i praksis kun udformes generelt, f.eks. henvisning til landsarkiverne for lokale myndigheders sager.

Et værk som *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets Benyttelse II* gør det lettere at være arkivbruger fordi det rummer frugten af arkivarernes arbejde med administrationshistorien. Det er meget værdifuldt; men alligevel ligger der en væsentlig byrde på brugeren, fordi frugten er så rigelig. I den periode, som værket dækker, har administrationen og arkivdannelsen nået et omfang, hvor det er hårdt arbejde at få et overblik ved hjælp af et trykt hjælpemiddel, uanset hvor godt det er lavet. Det gælder selv i det tilfælde, hvor man har forhåndsviden om, hvor i det administrative system et sagsområde

kan høre hjemme – og hvis det ikke er tilfældet er arbejdet slet ikke lille. Det hedder håbefuldt i bogens indledning: »Til en vis grad kan oversigten tillige være en hjælp for den, som søger bestemte oplysninger uden at vide, i hvilket af centraladministrationens mange arkiver, de kan findes.« Jo da, men der skal læses meget.

Nu er det vel også kun et spørgsmål om forholdsvis kort tid, inden de trykte hjælpemidler bliver suppleret af elektroniske. Der er vel grund til at regne med, at de ny systemer kommer til at afspejle de samme dyder som det gamle system, der er fremlagt i det foreliggende værk: en konsekvent, næsten virtuos, udnyttelse af proveniensprincippet, og stædig omhu i udførelsen. Men der er også grund til at ønske, at de ny systemer udvider brugerens muligheder med fantasi og agtpågivenhed. De skulle gerne være i stand til at udtrykke det netværk af forbindelser, som eksisterer mellem grenene i det hierarkiske træ; og de bør stille flere værktøjer til rådighed, som kan bruges til at filtrere overflødig information fra. I dag er der en vrimmel af arkivnumre, som kan afvikles på 20 linjer, sluttet med et lakonisk »Der er ikke afleveret arkivalier (1990).« Hvad skal man stille op uden radikalt nye muligheder, når alle numrene er blevet til rigtige arkiver, og har knopskudt med ny administration?

Det vil i hvert fald sige, at tidsdimensionen må gøres mere anvendelig til søgning. Det er vel kun få, der er interesseret i hele det tidsrum, som dækkes af et værk, som det der foreligger her. Andre ville med glæde kunne afgrænse i tid, og se deres søgearbejde indskrænket til de arkiver, som reelt er relevante for den periode, de arbejder med. En afgrænsning i tid er nok også forudsætningen for, at den altid problematiske emnesøgning kan fungere, fordi den gør terminologien mere ensartet. Og så er der de mere radikale muligheder, f.eks. koblinger mellem de administrative enheder, som har forretninger sammen.

Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse II er et første classes arbejde. Så godt kan et hjælpemiddel af den art gøres. Men værket er også et slutpunkt, fordi det demonstrerer grænserne for, hvad man kan klare med et hjælpemiddel af denne art.

Gunner Lind

OVERSIGTER OVER SAMLINGERNE I ARKIVVÆSENETS INSTITUTIONER

Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse.

I, 1-2. Centraladministrationen – 1848, Kongehuset, Hofetaten, Højesteret m.m. Ved Wilhelm von Rosen. 1983.

II, 1-4. Statsrådet, Domstole, Ministerier, Departementer, Direktorat, Styrelser m.m. 1848-1990. Ved Wilhelm von Rosen. 1991.

III, 1. Forsvarets arkiver. Ved Vagn Aage Petersen. 1984.

IV, 1. Større private personarkiver. Ved Vello Helk. 1984.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Harald Jørgensen. 2. udg. 1977.

Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse I-II. Ved arkivar Hans H. Worsøe og Poul Rasmussen. 1980-81.

Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse. Ved Anne Riising, 1970.

NYERE PUBLIKATIONER FRA RIGSARKIVET OG LANDSARKIVERNE

Inger Dübeck: Dansk arkivret. 1980.

Danmarks arkiver. Historie, funktioner, fremtid. (Red. Vagn Dybdahl og Michael H. Gelting). 1982.

Dansk arkivbibliografi. Ved Grethe Ilsøe. 1982.

Inger Dübeck: Statsmagt og arkiver. 1982.

Vagn Dybdahl: Arkiverne i samfundet. Artikler og foredrag. 1987.

Birgit Nüchel Thomsen m.fl.: Samspillet mellem organisationer og stat. Studier inden for indenrigsministeriets og handelsministeriets område 1879-1950. 1987.

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1646, 1647, 1648 og 1649. Ved Jens Holmgaard. 1987, 1990, 1991 og 1994.

Administrationshistoriske studier:

Harald Jørgensen: Thi kendes for ret. Studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919. 1980.

Erik Nørr: Præst og administrator. Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841. 1981.

Birgit Løgstrup: Dommer og administrator. Herredsfogden 1790-1868. 1982.

Niels Petersen: Justitsministeriet. Organisation og arkiv. 1982.

Lotte Dombornowsky: Lensbesidderen som amtmand. Studier i administration af fynske grevskaber og baronier 1671-1849. 1983.

August Wiemann Eriksen: Eksportrådgivning i Danmark. 1910-1921. 1984.

Niels Petersen: Kultusministeriet. Organisation og arkiv. 1984.

Studier og kilder:

Hans Sode Madsen: Ungdom uden arbejde. Ungdomsforanstaltninger i Danmark 1933-1950. 1985.

Johan Hvidtfeldt: Fra kapitulationsdagene 1945. Wehrmachtbefehlshaber Dänemark Kriegstagebuch. 1985.

Bøgerne kan fås ved henvendelse til det pågældende landsarkiv henholdsvis Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K eller gennem boghandelen.

INDHOLD

- 227 Sigurd Rambusch
Rigsarkivets samarbejde med
de russiske statsarkiver i 1993
- 236 Charlotte Steinmark og
Jørgen Mikkelsen
Edb-registre – et smertensbarn
eller en udfordring
- 266 Christian Hansen
Overvejelser om stikprøvestørrelse
ved bevarelse af arkivalier
- 280 Anmeldelser

